

ԱՐԶԱՐԱՐԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՒՐԱԿԷՆՆԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրելն է հիշ րուբլի: Բաժանորդագրությունը ընդունվում է «ԱՐԶԱՐԱՐԱՆ»-ի խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառատնոցում: Ստորագրողաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. Редакция „Арцаганъ“.

Առանձին համարները 10 կ.

Յայտարարությունների բաժին 2 կ.

ՅՈՒՆՎԱՐ ԱՄՍԻՑ 1886 ԹԻԻ
Կրկին կը հրատարակուի ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ

„ՄԶԱԿ“
ԼՐԱԳԻՐԸ

Մանրամասն յայտարարությունը կը հրատարակուի իր ժամանակին:

Հասցէ. Тифлисъ, Редакция газеты „МПАКЪ“
Խմբագրէ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ
(2-2)

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վանքի մայր եկեղեցին: Նշույնեղ զբաղանական ան-
իշխանութեան:—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Բարձրագոյն հրո-
վարտակ: Կաթողիկոսական խնդիր: Ս. Յարութիւն պատ-
րիարք: Դ. Ն. Թաշեան: Նամակ Արմաւիր:—ՆԱՄԱԿ Կ.
ՊՕԼՍԻՑ:—ՖԷԼԻԷՏՈՆ: Ֆրանսիացիք և Ֆրանսուհիք:—ՋԱՆԱ-
ՋԱՆ ԼՈՒՐԵՐ:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՎԱՆՔԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

«1482 թուականին վրաց Թիֆլիս մայրաքաղաքի
պարսպից դուրս և մօտ կէս ժամուայ ճանապարհ հեռի,
ըստ աւանդութեան, Տաճկաստանից եկած մի հայ փաշա
շինում է այն վանքը, որ երկուր ժամանակ կոչվում էր
փաշի վանք: Չորս հարիւր տարի անցնելուց յետոյ, այդ
փաշի վանքը այսօր նոյն Թիֆլիսի կենտրոնումն է, մօտ
45 հազար հայ ժողովրդի մայր տաճարը, Վրաստան-
ի մէկէթ ընդարձակ թեմի առաջնորդական եկեղեցի, որի
գաւթում եղած առաջնորդարանում բնակվում է ինքն
առաջնորդը, ուր իջնում է Թիֆլիս այցելած ժամանակ
ազգիս ընդհանուր Հայրապետը, ուր ընդունվում են
թագաւորի և թագաւորազն իշխանների այցելութիւնները:

Այդ եկեղեցումն են կատարվում մեր եկեղեցական ազ-
գային մեծ հանգէսները, դորա գաւթումն են ննջում
ժամանակակից մեր հանգուցեալ հերոսները՝ Շելկովնի-
կեան, Լազարեան, Տէր-Ղուկասեան, մեր առաջնորդները,
մեր բարեգործ Իֆէնդեանը և շատ ուրիշ երախտաւոր
անձինք: Այստեղ են ընդունում մեր հանգէսները և
յուզարկաւորութիւնները պատուող երկրիս վարչութեան
մեծամեծներին, այս եկեղեցիով են յագեցնում իրանց հե-
տաքրքրութիւնը օտարագգի ճանապարհորդները: Միով
բանիւ՝ Թիֆլիսում այս եկեղեցին է այսօր մեր ազգային
բարեպաշտութեան, առատաձեռնութեան, բարեկարգու-
թեան և վերջապէս ճաշակի և հարստութեան ներկա-
յացուցիչը:

Բայց և այնպէս ի՞նչպիսի աւերակ է դարձել դա
այսօր: Ահա արեւելեան որմը երկու տեղ ծայլէ ի ծայր
ճեղքուած, ահա մէջը այստեղ ու այնտեղ պատերը
ողողուած անձրևի ջրերից: Միջի ահագին կոշտ ու կո-
պիտ սիւնները, անճաշակ կամարները, տեղի սակաւու-
թիւնը—բոլորը միասին նսեմացնում են այստեղ կատա-
րուող մեծ հանգէսների շուքը և տխուր տպաւորու-
թիւն են գործում բազմաթիւ բարեպաշտ ժողովրդի
վերայ:

Քանի որ Թիֆլիսը Ռուսաստանի ամբողջ հայու-
թեան ներկայացուցիչն է, քանի որ սորա հայ հասարա-
կութեան թէ զարգացման, թէ հարստութեան և փար-
թամութեան համբաւը հռչակուած է—ամօթ է իւր
մայր եկեղեցին աւերակաց մէջ պահել և սպասել, որ
դորա խարխուլ շինութիւնը ինքն իրան փլչի, Տէր մի
արասցէ, նոյն իսկ որ և է հանդէս կատարելու ժա-
մանակ:

Ներկայ 1882 թուականիս լրանում է ճիշդ այդ
եկեղեցւոյ շինութեան չորս հարիւրամեակը: Պէտք է ա-
սել, որ եկեղեցւոյ դիրքը գեղեցիկ է, տեղը ընդարձակ
և վայելուչ: Կը մնայ արթնացնել մեր մէջ ազգիս յա-
տուկ բարեպաշտա՛ն զգայմունքը, խնայել մեր պատի-

ւը և, օգուտ քաղելով ներկայ Հանգամանքներէն, վարձատրել մեզ 400 տարի ծառայած տաճարի յոբէլեանը՝ տեղը մի նոր, ընդարձակ և փառաւոր եկեղեցի կառուցանելով ի պարծանս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ...»

Այս առիթը գրել էինք մենք $3\frac{1}{2}$ տարի առաջ երբ Կովկասեան փոխարքայութեան մայրաքաղաք Թիֆլիսը և սորա հետ միասին ամբողջ Վրաստանի և Իմերէթի թեմը մնում էր առանց հոգևոր տեսչի, առանց թեմական Առաջնորդի, երբ մամուլը պարտք էր Համալուսման օրդակեան ակնածութեամբ խոնարհաբար հասցնել բազմերախտ Հանգուցեալ Հայրապետի Գահուցին ժողովրդի մէջ օրէցօր աճող շնչինը «մեզ Առաջնորդ է պէտք»։ Վերջապէս Նորին Վեհափառութիւնը հաւատարիմ իւր նախորդ գահակալների ընթացքին, որոնք միշտ աշխատած են Թիֆլիսին այնպիսի բանիւրն և քաջ առաջնորդներ տալ, որոնք Ս. Էջմիածնայ «սիւնն» են համարուած, բարեհաճեց շնորհել մեզ իբրև յաջորդ Յովհաննէս Գեղարդակիւր եպիսկոպոսի, Ներսէս Աշտարակեցւոյ, Կարապետ Կարնեցւոյ, Մակար արքեպիսկոպոսի և Գաբրիէլ Ալվազեանի, ներկայ Առաջնորդ Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեանին։ Ողջունելով նոր թեմակալի առաջնորդանիստ քաղաք ժամանելը 1883 թ. փետր. 20-ին, մենք ասել էինք հետևեալը.

«Ով որ 'ի մօտոյ ճանաչում է Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեանին և ծանօթ է նորա գործունէութեան, նա չէ կարող չուրախանալ, որ վերջապէս երկար տարիներ առանց հոգևոր առաջնորդի մնալուց յետոյ՝ Թիֆլիսին վիճակվում է ունենալ մի բարեխիղճ և բանիւրն թեմակալ, որը ահագին ջանք և տոկուն աշխատանք պիտի գործ գնի, որպէս զի կարողանայ արժանաւոր ընթացք տալ այն բազմաթիւ խնդիրներին, որոնք առաջնորդ չ'լինելու պատճառով՝ լճացած են մնացել»։

Ներկայումս տակաւին ժամանակը չէ հասել մի առաջին իշխուլ այն բոլոր խնդիրները, որոնց շօշափել է և պատշաճ ուղղութիւն տուել Նորին Սրբազնութիւնը իւր երեքամեայ արդիւնաւոր հովուական գործունէութեան միջոցին։ Այսքանը կասենք միայն առ այժմ, որ այն բոլորը, ինչ որ կարելի էր մարդկօրէն, այն, ինչ որ իրագործելի էր ժողովրդի համակրութեամբ, կատարել է Արիստակէս եպիսկոպոսը ըստ չափու կարողութեան։ Դիւրին խնդիր չէր անշուշտ բոլորը կարգի բերել, աւելի ևս կաշկանդվում էր բարի ցանկութիւններով լի Առաջնորդի գործունէութիւնը, քանի որ Հանգամանքների բերմամբ եկեղեցին զուրկ էր Կաթողիկոսից։

Թիֆլիս ժամանելուն պէս Առաջնորդի եռանդուն հոգատարութիւնը պէտք է 'ի հարկէ նկատողութեան առնէր Վանքի Մայր եկեղեցւոյ անմխիթար՝ Թիֆլիցիին ամօթ բերող դրութիւնը, որ վերևը նկարագրուած է միայն թոյլ գոյներով։

1884 թուի մարտի 4-ին, Նորին Սրբազնութեան հրաւերքի համաձայն, տեղւոյս Ներսիսեան Դպրանոցի դահլիճում ժողովուեցին Վանքի եկեղեցւոյ ծխականները։ Սրբազան Առաջնորդը նկարագրեց այդ եկեղեցւոյ շինութեան աննախանձելի գրութիւնը և ցոյց տուեց դորա վերաշինութեան կարևորութիւնը։ Յայտարարելով նմանապէս, որ Վանաց Մայր եկեղեցին մի շարք գեառիներ ունէ, որ զանազան ժամանակ կապալու տրուած են մասնաւոր անձանց շինութիւններ կառուցանելու համար, բայց որոնց ներկայ դրութիւնը վերաստուգելու հարկ կալ, Սրբազանը հրաւիրեց ծխականներին մի մասնաժողով ընտրել, որի գործը պէտք է լինի՝

ա) Մասնագէտ ճարտարապետների հետ խորհրդակցելով, որոշել թէ եկեղեցւոյ շինութիւնը պէտք է միայն վերանորոգուի, թէ հարկ է նոր շինութեան ձեռնամուխ լինել՝ երկու դէպքերումն ևս հաշուել լինելիք ծախսը և ցոյց տալ, թէ որ աղբիւրներից կարելի էր ծածկել այդ ծախսը և

բ) Վերջնական կերպիւր որոշել թէ ո՞րքան են վանքապատկան կալուածները, ո՞ւմ և ի՞նչ պայմաններով են տրուած և ինչպէս պէտք է վարուել այդ կալուածների նկատմամբ ապագայում։

Մասնաժողովի աշխատութիւնը իւր կարծիքներով հանդերձ պէտք է ղեկուցանուէր դարձեալ ծխականաց ժողովին, որից կախումն կ'ունենար վերջնական որոշումը։ Սրբազանի առաջարկութիւնը ընդհանուր հաւանութեամբ ընդունուեցաւ և ծխականաց քուէարկութեամբ ընտրուեցան իբրև մասնաժողովի անդամ պ. պ. Աղէքսանդր Մանթաշեան, Յովհաննէս Չիթախեան, Իսահակ Ծովիանեան, Յարութիւն Շամխարեան, Գաբրիէլ Սունդուկեան և Աղէքսանդր Երիցեան։ Կանգիդատք սոցա պ. պ. Գէորգ Չմշկեան, Աղէքսանդր Թալիբեան, Գէորգ Եւանգուլեան և Նիկողայոս Տէր-Յակոբեան։

(Վերջը միւս համարում)։

ՆՇՈՅԼՆԵՐ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

III

«Արձադանքի» հինգերորդ համարում՝ խօսելով Ն. Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ Հայոց թեմական դպրանոցի մասին, մենք ակնարկեցինք Գոգոյեան ուսումնարանի Հայոց լեզուի դասատուութեան վերայ։ Խոստովանում ենք, այնտեղ մենք ներկայ եղանք միայն կէս ժամ, բայց այդ կէս ժամում բաւականին ծիծաղաշարժ, մի և նոյն ժամանակ և շատ տխուր, բաներ տեսանք։ Դասարան մտնելուց մենք տեսանք, որ աշակերտուհիներից մէկը գրել է մի նախադասութիւն և վերլուծում է նորան։ Պ. ուսուցիչը շուտով կոչեց մի ուրիշին, թելա-

դրեց մի նախագաստութիւն և դարձեալ սկսան վերլուծել: Հաստատ չենք յիշում, որ դասարանումն էինք մենք ներկայ գտնվում. բայց շատ լաւ յիշում ենք, որ ջարդելի ուսուցչից վերլուծման ժամանակ լսում էինք. «ատոեղ սրն է առաջի խօսքը, սրն է երկրորդ խօսքը» և այլն.: Այդ դեռ ոչինչ: Ուսուցչիչը պատուիրում է աշակերտին իրոնարհել «ունիմ» բայը, ընդ նմին առաջարկելով հետևեալ հարցերը. «այժմ ես ինչ կ'անեմ, ասկից առաջ ես ինչ կ'անէի, ասկից առաջ ես ինչ ըրի, ասկից ետքը ես ինչ պիտի ընեմ» և այլն: Աշակերտուհին կրկնելով ուսուցչի առաջարկած հարցերը պատասխանում է, այսինքն. «ասկից առաջ ես ունեցիլ իմ» և այլն: Մի տեսակ ենթադրութիւն արինք — չլինի թէ սուքա ուսանում են իրանց տեղական բարբառը: Անհաւաստին հաւաստի եղաւ. մենք չսխալուեցանք, երբ մեր ձեռք տուին մի դասագիրք: Դասագիրքը մեզ շատ հետաքրքրեց, և մենք մի առանձին հրճուանքով ձեռք բերինք, որպէս զի մեծահաշակ մանկավարժի անյայտութեան մէջ մնացած աշխատութիւնների հետ ծանօթացնենք ընթերցող հասարակութիւնը, նա մանաւանդ դարձրոցական գործին ծառայողներին ու անձնատուր եղածներին *): Այդ ընթերցարանների հեղինակը նոյն դարանոցի հայոց լեզուի ուսուցչին է:

Երբ բանաստեղծը, ժամանակի պատգամախօսը, տեսնելով իրերի անմխիթար վիճակը՝ սրտի վշտալից հառաչանքով ողբացել է, առձայնելով.

«Հայի տղան գրքեր չունի,

«Վարժարանը վարպետ չունի.

«Գիտուններըս այդ լաւ գիտենք,

«Գիտենք և միայն կը խօսենք»,—

այն ժամանակ պ. Գալստեանը ցոյց չէ տուել սոսկալի անտարբերութիւն, այլ հնազանդութեամբ իւր ներքին ձայնի թելադրութեան, խիղճը մաքուր պահելու համար կամեցել է մի բան անել, կարծելով թէ կատարում է իւր սրբազան պարտքը: Հարազատ որդի լինելով հայրենեաց և պարտաճանաչ անգամ հասարակութեան, նորա մտքովը անգամ չէ էլ անցել պարտազանցութիւն. բայց ավստոս որ նա յատուկ իւր վերայ է ընդունել.—

«Գիտուններըս այդ լաւ գիտենք,

«Օգնելու տեղ լոկ կը խօսենք»:

Թէպէտ պ. Գալստեանը ասում է, որ Գոգոյեան ուսումնարանի վարչութեան հայցելովն է լոյս ընծայել իւր ընթերցարանների երկրորդ հրատարակութիւնը,—այդ կը

*) Այբբենարան և առաջին ընթերցարան հայերէն լեզուի (?) Նախիջևանի և Վեստրապոլի (Բեսարաբիայի) վիճակին հայ դպրոցներուն համար յօրինեց (?) Յ. Գալստեան: Նոր-Նախիջևան, 1884. զինն է 30 է. ճանապարհի ծախքով 35 է.:

Երկրորդ ընթերցարան հայերէն լեզուի Նախիջևանի և Վեստրապոլի (Բեսարաբիայի) վիճակին հայ դպրոցներուն համար, յօրինեց Յ. Գալստեան: Տիֆլիս, 1884 զինն է 40 է. ճանապարհի ծախքով 45 է.:

տեսնէ ընթերցողը յետոյ,—բայց մենք առաւել հաւանական ենք համարում, որ բանաստեղծի խօսքերը պիտի ազգած լինին: Սակայն մեր ենթադրութիւնը կարող է անտեղի ու սխալ լինիլ. լաւ է մեր խօսքերը հիմնենք պ. Գալստեանի իւր ձեռնարկներում ասածների վերայ — ամենալաւ փաստեր:

Ն. Նախիջևանի խոսքն մանկավարժական գործը արժանացել է քաղցր ու բարեհաճ ուշադրութեան: Երկու ի սրտէ ցաւակցողներ՝ Հ. Փախալեան, որի ընթերցարանների ութիւ մենք խօսեցանք մեր նախընթաց յօդուածում, և պ. Յ. Գալստեան չեն զլացել ուղղել այդ ամայի անգաստանը, որպէս զի ժամանակով վայելեն նորա բերքը: Գեղեցիկ լոյսեր տաճելը մեծ բան չէ. բայց իրագործել պէտք է, ջանք պէտք է գործ դնել և խնամք տանել: Բայց պ. Գալստեանը և Հ. Փախալեանը խարսուլ հիման վերայ են դրել իրանց ձեռնարկութիւնը. սպասել երբ և իցէ դորանից մի բան—անկարելի է: Եթէ Ն. Նախիջևանը հայ գաղթականների քաղաք է, եթէ նորա աւօրեական խօսակցութեան բարբառը կըրում է տաճկական լեզուի խօսքերի ու ոճերի հետքեր, եթէ նոյն բարբառի մէջ օրէցօր աճելով ու աճելով մտնում են ռուսաց խօսքեր, եթէ այնտեղի հայերը փոխել են իրանց արտաքին գոյնն ու տեսքը, եթէ նոյն կեանքը յարմարուած է, գէթ արտաքուստ, եւրոպական կենցաղավարութեան ու տարազի հետ, եթէ, ասենք թէ այդպէս է, Ն. Նախիջևանը յառաջ է գնում և լուսաւորվում է,—դա դեռ չէ նշանակում, որ Նախիջևանը իւր որդւոց միասին խզել է իւր կապը ուրիշ հայերից և կարող է իւր ուզածին պէս անել: Հայութեան անշնչելի դրոշմները միշտ կը մնան հայի վերայ, որքան էլ վերջինս աշխատի ամենավերջին տարազով հազնուել, որքան էլ նա աշխատի շլացուցիչ կահ-կարասիքներով ապշեցնել մէկին: Թողնենք այդ սովորութիւնները, դառնանք լեզուի խնդրին: Անկասկած ազգութեան ամենագորեղ տարրներից մէկը լեզուն է. հետևաբար մի ազգի անգամ իւր սեպուհ պարտականութիւն պիտի համարէ մայրենի լեզու իմանալը: Ն. Նախիջևանի մեր հայրենակիցները, չենք կարող ասել, չեն մտածում իրանց որդւոց ուսուցանել մայրենի լեզուն. բայց դարձեալ նոքա ընկճվում են օտար լեզուի ազդեցութիւնից և այժմ ուստիկ նշմարելի է: Վստահութեամբ կարող ենք ասել, որ մեծամասնութեան, ստուար մեծամասնութեան 65% օտարազգի, նա մանաւանդ ռուսաց լեզուի խօսքեր են: Հաւանական է, որ նոքա այդքան ուշադրութիւն դարձնելով իրանց որդւոց կրթութեան վերայ, առատօրէն փող մսխելով դորա վերայ, մի օր կը հասնեն իրանց ըզձալի նպատակին, կը տեսնեն իրանց որդւոց եւրոպական լուսաւորութիւն ուսացած և հայ մեծացած: Չենք կամենում ենթադրել, որ յարգելի նոր-Նախիջևանցիք առատօրէն փող մսխում լինեն լուսաւորութեան գործի համար միայն այն պատճառով, որ ցոյց տան, որ ըն-

դուռնուած է, ինչպէս ս. ս. Սահակի և Մեսրոպի անունները ցոյց տալու համար ցցուած են քաղաքային ռուս ուսումնարանի ճակատին և դորա համար առանձին—ինչպէս լսեցինք—փող են վճարում, որ այդ անունները փայլեն միայն ուսումնարանի շինութեան ճակատին: Դառնանք խնդրին:

Արդ՝ հ. Փախալեանը և պ. Գալստեանը հրատարակելով ձեռնարկներ, դասադրքեր տեղական բարբառին, միթէ՞ կարող են բաւականանալ նորանով, որ գերակշռող բարբառը Նախիջևանի տղայոց անմատչելի է: Ահա ինչ խելքով դատողները ինչ գործեր են կամենում գործել: Պ. Գալստեանը գրելով ընթերցարան Նոր-Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ վիճակի հայոց դպրոցների համար, նրկատում է, որ Կոստանդնուպոլսի բարբառը մօտ է Նախիջևանի բարբառին, իսկ հանգուցեալ Գաբրիէլ արքեպիսկոպոս Ալվազեանի գործածական լեզուն առաւել յարմար է, առաւել մօտ է: Յարդելի յօրինողը հետևում է հանգուցեալ արքեպիսկոպոսի լեզուին, միայն անում է մի քանի ուղղագրական և բառադննական փոփոխութիւններ: Անտղի ու ապարդիւն ենք համարում ծանօթացնել ընթերցողին այդ փոփոխութիւնների հետ, որովհետև դա կը նշանակէր ի չարը գործ դնել ընթերցողիդ ներողամտութիւնը: Թող ընթերցողը չենթադրէ, որ յօրինողը զուրկ է մանկավարժութիւնից. ո՛չ, նա գրել է իւր ընթերցարանները՝ «Հետևելով—ինչպէս ասում է ինքը—արդի երևելի մանկավարժներու ուսումնասիրած մեթոդներուն այն բարեմասնութեանց, որ կարևորագոյն և նպատակայարմար թուեցան ինձ»: Թող նելով այս, որ պ. Գալստեանը կարող էր յիշել երևելի մանկավարժների անունները, որոնց մեթոդներին հետևել է, մենք մեր կողմից միայն այս կ'ասենք, որ պ. Գալստեանը այնքան սաստիկ է հետևել, որ իւր ընթերցարանների առաջին գիրքը բառ առ բառ փոխադրել է հանգուցեալ Առաքել Բահաթրեանի ընթերցարանից (Թիֆլիս, 1882), զրոշմելով գրքի վերայ «Եօրինեց» բառս, թէպէտ այդպիսի վարմունքին այժմ անուանում են «գրականական գողութիւն»: Աւելորդ չէր լինի, պ. Գալստեան, եթէ յիշէիք այն աղբիւրները, որոնցից օգուտ էք քաղել: Թէպէտ հետևել էք արդի մանկավարժների ուսումնասիրած մեթոդներին, կրկին դուք չէք հասել մի միտարարական հետևանքի... Ետ քողձալի կը լինէր, եթէ դուք վերստին շարունակէք ուսումնասիրել, բառիս ամենաընդարձակ նշանակութեամբ, մանկավարժների աշխատութիւնները:

Այժմ տեսնենք, ինչ առարկութիւնների հիման վերայ է գրում պ. Գալստեանը իւր ընթերցարանները տեղական բարբառներով:

«Տիֆլիս հրատարակուած,—ասում է մեծ մանկավարժը,—շատ պատուական ընթերցարաններ ալ կուգան Նախիջևան, բայց այն ընթերցարանները շատ անյարմար են Նախիջևանցի աշակերտաց ձեռքը (? նոյն երգն

է երգում, ինչ որ հ. Փախալեանը, կարծես, խօսք տուած լինին): Վասն զի Կովկասային բարբառը (?) շատ անընտել է Նախիջևանցուց, և երբէք արմատ ձգելու չէ այս կողմերս: Ասածիս ապացոյց թող լինի այս որ Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանը վաթսուն եօթանասուն տարի է թվեր ուսումնականաց նշանաւոր մասն (ЗНАЧИТЕЛЬНЫЙ КОНТИНГЕНТЪ) կուտայ Նախիջևանի (?). և սակայն Նախիջևանի ժողովրդեան լեզուն մէկ նշանախեցի չափ ալ չեղուած չէ դէպ ի Կովկասային բարբառը: Այլ և վերոյիշեալ ուսումնականները մէկ կամ շատ շատ երկու տարի իրենց դպրոցական լեզուն սլահպանելէն յետոյ, կը հարկադրին ի բաց թողալ (?) զայն (?), (?) և ժողովրդեան լեզուն կընդունեն»:

Յառաջ բերած տողերից մենք իմանում ենք պ. Գալստեանի շնորհիւ, որ «Կովկասային բարբառը» (իմացէք ռուսահայերիս արդի գրականական լեզուն) շատ անընտել է Նախիջևանցիների համար և երբէք արմատ չէ ձգելու, կարծես, ոչինչ աւելնչութիւն չկայ, կարծես, Նախիջևանի բարբառը հայ լեզուի մի ճիւղը չէ: Իւր խօսքերը վաւերացնելու, առաւել զին ու նշանակութիւն տալու համար հետևեալ ապացոյցն է բերում, թէ տեղական բարբառը մի նշանախեցի չափ էլ չէ չեղուել, չնայելով որ Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանը վաթսուն-եօթանասուն տարուց աւել ուսումնականների մեծ մասը Նոր-Նախիջևանին է տալիս: Մենք ցաւում ենք, թէ այդ իրօք այդպէս է, թէ Լազարեան ճեմարանը ձեզ quasi ուսումնականներ է տալիս: Այդ ուսումնականների վերաբերութեամբ մենք չենք մասնաւորիլ մեր խօսքը. եթէ կան վսեմ գաղափարներով ու ազնիւ իդէալներով տոգորուած ուսումնականներ—թող վայելեն միայն Նախիջևանցիները: Եթէ անգամ այդ ուսումնականները ենթարկվում են ժողովրդական բարբառի ազդեցութեան, եթէ այդ ուսումնականները յամուռութեամբ պահպանում են իրանց խեցբեկ բարբառը, —այդ դեռ ուրախալի երևույթ չէ. դորան պէտք է ցաւակցել, դարմանել, այդ վերքին սպեղանի պէտք է դնել: Անտարակոյս Լազարեան ճեմարանում ուսում ստացող Նախիջևանցիների թիւը անհամեմատ նուազ է Նախիջևանի մէջ սովորողներից: Եթէ անհրաժեշտ է այժմեան աշխարհաբարի իմանալը, եթէ զգալի է լեզուի միակերպութիւնը, որպէս զի գրականութեան իւրաքանչիւր արտադրութիւնը ցրուի ու մատչելի լինի ամէնքին, այն ժամանակ Նոր-Նախիջևանի մանկավարժները՝ հ. Փախալեանը ու Գալստեանը, առանձին ուշադրութիւն պիտի դարձնէին, որ ուսումնարաններում խիտ աւանդուի աշխարհաբարը, ընդ նմին հսկողութիւն էլ պիտի ունենային աշակերտների խօսակցութեան վերայ: Եթէ տասնեակ տարիներից յետոյ այդ բազմութիւնը չիմանար աշխարհաբարը, եթէ չկարողանար մաքուր խօսել ու հասկանալ թէ պարբերական հրատարակութիւնների և թէ ուրիշ գրքերի լեզուն, այն ժամա-

նակ կարելի է տեսլ, թէ «Կովկասեան բարբառը» արմատ չի ձգիլ: Միթէ կարծում էք, պ. Գալստեան, դուք անկախօրէն կարող էք դործել, կարող էք հաստատել Նախիջևանի բարբառի դասատուութիւն գէթ այդ կողմերում: Դուք գնում էք հոսանքի դէմ, առանց ենթադրելու, որ կը խորասուզուիք ու կ'անհետանաք: Երեւի ձեր մտքովը անցել է, որ մի գուցէ Նախիջևանի բարբառը Ռուսաստանում յաղթող հանդիսանայ և ամենքն էլ սկսեն «ձեզի պէսնակ թէմիդ հայնակ գալաջի տնել»:—Զեղ նուիրած լինելով մանկավարժական գործին, պ. Յ. Գալստեան, դուք պիտի լաւ խորհէիք, թէ ձեր բռնած գործը ինչ հետեանք պիտի ունենայ. արմատախիլ էք անելու մի չարիք, թէ «յօնքը ուղղելու տեղ,—ինչպէս ասում են,—աչքը պիտի հանէք»: Վերջինս հաւանական է: Երբ մենք ռուսահայերս կարող ենք ունենալ մի միմեանց համար հասկանալի լեզու, եթէ մեզանից իւրաքանչիւրը իւր էշը քշէ: Այսօր Ն. Նախիջևանի համար դուք և Հ. Փախալեանն էք ընթերցարաններ հրատարակում, վաղը Թիֆլիսը իւր համար առանձին ընթերցարաններ կը հրատարակէ, Ախալցխան, Ագուլիսը, Ալէքսանդրօպօլը, Ղարաբաղի և Հաշտարխանի թեմերը իրանց համար առանձին. այս դիպուածում ի՞նչ կ'ասէք, պ. Գալստեան: Զեր խօսքին հաստատ մընալու համար անշուշտ պիտի պնդէք, թէ նոքա էլ կարող են, եթէ այժմեան գրականական լեզուն նոցա էլ անմատչելի է: Եւ որքան հեռատես էք եղել դուք, որ մօտալուտ ապագայում ձեր անունը փառաւորելու և ձեր պատիւը մեծացնելու համար առաջինն էք ձեռնամուխ եղել այդպիսի մի անհեղեղ գործի:

Զարմանալի է մեզ համար և համահաւասար կերպիւ անբացատրելի մի ուրիշ հանգամանք, որի վերայ պ. Գալստեանը իսպառ ուշադրութիւն չէ դարձրել: Եթէ Ն. Նախիջևանի ռուսամեանները անգիտակցաբար ընկնում են ժողովրդեան բարբառի ազդեցութեան տակ, եթէ այդ երևույթը այնքան նշանաւոր է, որ ելք չի նշելու պատճառով տեղական բարբառով ընթերցարաններ են հրատարակվում, նոյնքան ևս նշանաւոր պիտի լինէր այն երևույթը, որ նոր-նախիջևանցիների նշանաւոր տոկոսը, անգամ եթէ նոքա ուսում էլ ստացած լինեն, անսխալ ոչինչ չեն կարող գրել. նոքա գրում են այնպէս, ինչպէս արտասանում են, և տառերը նոցա համար ունին ուրիշ արտասանութիւն: Մենք մեծ յոյս ենք տածում, որ այս գեղարուութիւնն էլ կ'աշխատեն թեթեւացնել մեր բարեսիրտ մանկավարժներ, և իրանց ընթերցարանները զերծ կը լինին այս նշանաւոր թերութիւնից, երբ «նորաբաց Կոկոյեան ռուսամեարանի հոգաբարձութիւնը յորդորէ զձեզ ընթերցարանիդ երրորդ տպագրութիւնը հրատարակելու հետեւել»: Մեծ ծառայութիւն արած կը լինիք, պ. Գալստեան. նախիջևանցի աշակերտները և աշակերտուհիները անչափ զոհ կը մնան ձեզանից:—Ո՛րքան ցաւալի է, որ ուսում-

նարանի հոգաբարձութիւնը ոչ միայն յորդորում է, այլ և նպաստ է տալիս այնպիսի ընթերցարաններ հրատարակելու, որոնց շուր նետելը մեծ բարերարութիւն է:

Նոյն յառաջաբանից մենք իմանում ենք, որ երկրորդ ընթերցարանը երկրորդ տպագրութեամբ է լոյս տեսել: Առաջին հրատարակութիւնը եղել է Թէոդոսիայում 1863 թ. որ կազմել է յօրինող մանկավարժը Պաուլսոնի ռուսաց լեզուի ընթերցարանի պէս: Այդ հրատարակութիւնը չորս տարում ցրվում է, ծախվում է մինչև 1200 օրինակ, որ և քաջալերում է պ. Գալստեանին ամենայն վստահութեամբ լոյս ընծայել երկրորդ տպագրութիւն առանց ենթադրելու — «էն վաղ էր, որ էշը կաղ էր»: Եթէ այն ժամանակ, պ. Գալստեան, ձեր գլուխը շփում էին, ձեզ փաղաքշում էին ձեր արածի համար, այժմ ոչ միայն չեն գովիլ, այլ և կըզգուշացնեն, որ մի գուցէ կրկնուի այդ սխալանքը: Եթէ վաթսուհական թուականներում սպառվում են ձեր գրքերը, այդ դեռ ապացոյց չէ, որ մեծ կարօտութիւն էին քառում այնպիսի ընթերցարանների, որպիսին ձերն է,—չեղած տեղ՝ ստիպուած գնում էին: Բայց աւանդ, անցան այն երջանիկ ժամանակները, երբ չցանած հնձում էին:

Մենք բաւականին մանրամասն ենք խօսում այդ յառաջաբանի առթիւ և չի էլ կարելի այնտեղ հետաքրքրաշարժ, մի և նոյն ժամանակ և ծիծաղելի բաներ շատ կան:

Պ. Գալստեանը չբաւականանալով՝ «լոկ պատմութիւններ դնելով, ինչպէս որ էր առաջին հրատարակութիւնը», նա ձգտում է (tamen est laudanda voluntas) հետեւել Ուշինսկիի «Родное Слово» դասագրքին, աւելացնում է կրթութիւններ աշակերտների մտաւոր զարգացման (?) նպաստելու և նոցա գրաւոր աշխատութիւնների համար պարագմունքներ տալու: «Միայն թէ,—ասում է երևելի մանկավարժների մեթոդները ռուսումնասիրած յօրինողը,—որովհետեւ նախ՝ «Родное Слово» դասագրքին մէջ բաւական կրթութիւնները խիստ քիչ թուեցան ինձ՝ այն նպատակին հասնելու որոյ համար դրուած են, և երկրորդ՝ որովհետեւ այս դասագիրքս նշանակուած է գլխաւորապէս Նախիջևանի գեղավարժ համբաւաց որ հայերէն լեզուի սովորական բառերուն անգամ անտեղեակ են: (!)

«Ուստի հարկ համարեցայ ընթերցարանիս այս մասը երկարացնել և այն կերպով աշխատասիրել, որ աշակերտք հայերէն լեզուի սովորական ու գործածական բառերուն տեղեկանան ըստ կարի»:

Փոխանակ ընթերցարանը երկարացնելու, մենք ձեզ խորհուրդ ենք տալիս, պ. Գալստեան, մի գործի ձեռնամուխ լինելիս ձեր խորհրդածութիւնը երկարացնէք, լաւ մտածէք, թէ ինչի էք ձեռնամուխ լինում և ինչպէս պէտք է կատարել: Ընթերցարանը երկարացնելով՝ երկարացրել էք նախադասութիւնները, ինչպէս յառաջ բերած տողերը: Փորձեցէք այդ կտորը տալ ձեր յառա-

ջաղէմ աշակերտներէն մէկին կամ աշակերտուհիներէն մէկին, հաւատացած ենք, որ ոչ նա կը վերլուծէ, ոչ էլ դուք: Դեռ շատ կարող է լինել անմեղ տեղը վերլուծողին մի հատ հաստ մէկ կը չափէք, թէպէտ այդ մէկը...:

Վերոյիշեալ պ. Գալստեանի տողերը ունին մի ծանօթութիւն, որից մենք տեղեկանում ենք, որ «Նախիջևանի հայերէնի մէջ չկան ս ե ղ ա ն, պ ա տ ու հ ա ն, գ ը ի չ, հ օ ռ ե ղ ք ա յ ը, ք ե ու ի կ ա մ մ օ ռ ե ղ ք ա յ ը, պ ա տ ա ու ք ա ղ, կ ա ց ի ն կ ա մ տ ա պ ա ը, ա ն կ ո ղ ի ն, վ ե ը մ ա կ, ա ղ ա խ ի ն, թ եւ, թ ա չ ու ն, ու ս, և սոցա նման հա ղ իւ ղ աւ ո ը ս ո ղ ո ղ ա կ ա ն բառեր»: Այդ ի նկատ առնելով, յօրինողը կամենում է ծանօթութիւններով մեկնել այն հայերէն բառերը, որ անծանօթ են նախիջևանցուն, գնելով նոցա գործածած տաճկականը կամ ռուսականը: Մի և նոյն ժամանակ նա վախենում է, որ դասագիրքը մի գուցէ ստուարանայ, ուստի գնում է այն բառերի նշանակութիւնը, որ ռուսացիներէն շատերը կարող են դժուարանալ հասկանալու, և «մէկ ալ այն բառերուն նշանակութիւնը գրի, զորս մասնաւոր առմամբ ընդունեցայ ես»: Թողնելով այն, որ դասագիրքը շատ պիտի ստուարանար, պ. Գալստեանը անգիտակցօրէն հակասում է իւր սկզբունքին: Եթէ նախիջևանցիները աւարտելով, անգամ բարձր ուսում ստանալով, միայն երկու տարի են պաշտպանում դպրոցական լեզուն, եթէ երկու տարուց յետոյ նոքա ենթարկվում են տեղական բարբառի ազդեցութեան, էլ ինչ կարիք կայ երկու տարուայ համար գնել նոցա գործածական տաճկերէն ու ռուսերէն բառերի տեղ հայերէնը: Գարձեալ յոյս ենք տածում, որ երրորդ հրատարակութիւնում պ. Գալստեանը չի մեղանչիլ իւր այս գլխաւոր սկզբունքի դէմ: Անհասկանալի մնացին մեզ համար—«զորս մասնաւոր առմամբ ընդունեցայ ես»: Բայց ենթադրում ենք, ձեր միտքը մի քանի տողից յետոյ է պարզվում, որովհետեւ կան բառեր, որոնց դուք չէք հաւանում և խոյս էք տալիս նոցանից. կան բառեր, որոնց դուք ընդունում էք, և չկան բառեր, որոնց դուք բարդում, ստեղծում էք (բաւականին մեծ լանդզնութիւն պէտք է դորա համար): Ահաւասիկ ձեր տողերը.—

«Հայերէն բառերը ջանացի քաղել քաջագէտ հայախօսից և մեր նախնեաց գրուածքներէն՝ թէպէտ ոմանց իսկական նշանակութիւնը սակաւ ինչ փոխելով, և արդի պիտոյից ու հանգամանաց յարմարեցնելով. մէկ քանի բառ ալ նոր բարդեցի: Ուստի ընթերցարանիս մէջ չըդտուռին ինքնաբեւ, ինքնեփ, ծծմբաւ, ծծմփալտ, ծծմբափալտ և լաւ ևս ծծմբափոսփորափալտ բառերու նման անճոռնի և ուղանդակ բառեր, որովք լի են արդի հայերէն գրուածքները» *):

*) Ծծմբափալտ բառին կազմութեանը նայելով, դժելին

Ով որ կամենում է մօտ ծանօթանալ պ. Գալստեանի ընթերցարանների արժանաւորութեան հետ, թող մի կերպ, առանց փող վճարելու կողմնակի կերպով ձեռք բերէ. դոցա համար փող տալը նշանակում է փող վատնել: Յետոյ առաջարկում ենք թերթել երկրորդ ընթերցարանի կրկնութիւնները: Գաղափար տալու համար մենք մի երկու օրինակ կը բերենք: «Ինքնաբեւ» բառը, որ չէ հաւանում պ. Գալստեանը, դէն է ձգում և ուսուցանում է մեզ «Ջրեփոց», կարծես թէ ջուրը միայն ինքնաբեւում է եփվում: «Պրակի» տեղ գործ պիտի ածենք «թիկնոցակ». իսկ «վերարկուի» (пальто)— «կրկնոց»: «Թղթածալ» բառը պ. Գալստեանը հետեւեալ կերպիւ է բացատրում. «Ծալիչ, թուղթ ծալելու կտրելու դանակ»: Բայց ինչ են նշանակում. «անձրենոց, հովանոցակ, ծրխատուփ, քթատուփ» բառերը: Սոցանից մէկը դեռ դուք այսպէս էք մեկնում. «Հովանոցակ—արևու զոնթիկ». իսկ «անձրենոց, քթատուփ, ծխատուփ» բառերը մենք այսպէս ենք հասկանում. «անձրենոց» — ինչ տեղ անձրեւ կայ կամ անձրեւ են պաշտում. «քթատուփ» — քիթ պահելու տուփ և «ծխատուփ» — ծուխ սլազելու տուփ: Եթէ մենք սխալվում ենք, շատ գոհ կը լինէինք, եթէ ուղղէիք: Ձենք հասկանում նոյնպէս. «խումածիկ, խաղուէ, նաստիկ, դոնդող, բանդակ, ասպակ, կլորակապուր» և այլն, թէպէտ դուք դոցա, կարծում ենք, նշանակութիւն էք տալիս: Օ, sancta simplicitas! Եթէ դուք կամենում էք ն. Նախիջևանցիներին իրանց տեղական բարբառը սովորեցնել, ինչ կարիք կայ զետեղել ձեր ընթերցարանի մէջ ոչ միայն անգործածական, խրթին բառեր, այլ և նորերը թիւել ու կերակրել այդ խեղճերին: Ինչով են նոքա մեղանչել, որ այդպէս խիստ պատուհասում էք նոցա: Այն մարդիկ, որոնք չեն իմանում «սեղան, ուս» և այլն, դուք կամենում էք ձեր «նաստիկ, դոնդող, բանդակ, ասպակ»ները միտը պահէն:

Շատ անախորժ տպաւորութիւն է թողնում մարդուս վերայ, երբ այդ ընթերցարաններում տարօրինակ ու անընտել սճերի ու դարձուածքների շարքում պատահում են գրական լեզուի, մաքուր աշխարհաբարի ձևերը. դա միևնույնն է, թէ համեմ տալ այն ասպուրին, որ ամենակեղտոտ կերպով է պատրաստուած:

Ո՞ր մէկը ասենք. մարդ մեծ համբերութիւն պիտի

(ինչո՞ւ դժգոհ, երբ մեր ապագայ սերունդները երբէք տեսնելու չեն դը ի չ հ ա տ ա ն ի լ) պիտի ասեմք երկու թ ա ո ս ի ո ը կ ա մ պողպատասկոր (? Ինչո՞ւ չթողնենք դմելին), զբքին ալ պիտի ասեմք թղթաթանաք (?!): Իսկ եթէ ծծմբափալտը շինեն ոչ թէ ծծումբով ու փայտով, այլ մէկ որ և էցէ անճոռնի քիմիական բաղադրութեամբ և մոմով ու պատրոյզով, դարձեալ ծծմբափալտ պիտի ասեմք, թէ ուղիղ անուն պիտի տամք **):

Ծանօթ. Գալստ.

**) Տեսնում էք, պ. Գալստեանը մըքան հեղինորէն է խօսում և աշխատում է սրախօսութիւններ անել բոլորիս միանուագ ծիծաղեցնելու: Բաւական է, պ. Գալստեան, մեռանք ծիծաղեց:

Ծանօթ. Մ. Բաբև.

ունենայ, որ կարգայայդ ընթերցարանը—horribile visu. Միայն գիտենք, որ մարդս մեծ յանդգնութիւն պիտի ունենայ լեզուի հետ այդպէս վարուելու, իւր կամեցածին պէս բառեր բարդի, փոփոխութիւններ անէ, ընթերցարաններ յօրինէ և ուսումնարանի մէջ մտցնէ: Պ. Գալստեանը ստում է. «Թէ այսպէս և թէ այնպէս աշակերտը մի նոր բառ պիտի սովորի, լաւ է որ ընդհանուր գրաբարը սովորի, քան թէ մասնաւոր գաւառականը»: Եթէ աշակերտ կարող է սովորել գրաբարը փոխանակ մասնաւոր գաւառականի, լաւ չէր լինիլ, եթէ սովորէր մօքուր աշխարհաբարը, գրականը:—Տեսէք, ինչ է ստում յօրինողը.

«Ընթերցարանիս երկրորդ տպագրութիւնը այս փոփոխութիւններով հրատարակելով, բնաւ միտքս դրած չեմ թէ սա կատարեալ դասագիրք մը դարձաւ (այդ էր պակաս) հայերէն (?) ընթերցանութեան. ես ինքս գուցէ ուրիշներէն աւելի կտեսնեմ սորա թերութիւնները, բայց ժամանակիս սղութիւնը և այլ հանգամանքներ չներեցին ինձ իսպառ բառնալ այդ թերութիւնները: Այնուամենայնիւ մէկ քաջ առիթ (?) սորա մէջ յարմարագոյն ընթերցարան մը յօրինելու: Եթէ ընթերցարանիս այս երկրորդ տպագրութիւնը նախ ընդունելութիւնը գտնէ հայ դպրոցներուն մէջ ինչ որ գտել էր առաջին տպագրութիւնը (սիրտդ,—ինչպէս ստում է Նախիջևանցին,—կաթով չայ չուզէ), ես ալ կյորդորուիմ տպագրութիւն մնացեալ թերութիւններն ալ անհետացնել հետզհետէ ըստ իմ կարողութեանս և ըստ բարեսէր անձանց իրաւացի խորհրդոյ, և աւելի կատարելագործել ընթերցարանս»:

Շատ ափսոս, որ պ. Գալստեանը «գուցէ» ուրիշներից լաւ նկատելով իւր թերութիւնները չէ ուղղում, ծով աշակերտի նման պատճառ բերելով: Այդ դեռ բաւական չէ, նաև անպատկառ կերպով աւելացնում է. «Այնուամենայնիւ մէկ քաջ առիթ սորա մէջ յարմարագոյն ընթերցարան մը յօրինելու»:

Չէ կարելի չցաւակցել, որ Գոգոյեան օրիորդաց ուսումնարանը իւր կարողութեան և միջոցների համեմատ կարող էր ունենալ ընտիր ուսուցիչներ, բայց այժմ ունի իրան պատիւ չբերող ուսուցիչ հայերէն լեզուի: Մի-թէ մայրենի լեզուն մի «ռէվէուանսի» էլ չափէ, որ վալիւ վարչութեան ուշադրութիւնը նույնչափ, որչափ և առաջինը: Գոգոյեան ուսումնարանի վարչութիւնը պարտ ու պատշաճ ուշադրութիւն պիտի դարձնէ, որովհետև մայրեր է պատրաստում. իսկ մայրերը կարող կըլինին իրանց որդւոց բերանում դնել կենդանի լեզու, եթէ միայն նոքա արժանի պիտի լինին մօր վսեմ կոչման: Այն ժամանակ միայն Գոգոյեան ուսումնարանը շատերին նախանձելի կըլինի, հասած կըլինի իւր նպատակին, այն ժամանակ միայն օրհնութեամբ կը լիջատակուին բարերարների անունները:

1885 IX 15 Մոսկուա:

Մ. Բալասանյան.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ

Հաստատութեան Ծայրագոյն Պատրիարկ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց Մակարի.

Աստուծոյ արագաՀաս ողորմութեամբ

ՄԵՔ, ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԵՐԲՈՐԴ

ԿԱՅՍՐ ԵՒ ԻՆՔԻՆԱԿԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՅ

Մոսկովի, Կիեվի, Վլադիմիրի, Նովոռոդի. թագաւոր Ղազանու, թագաւոր Հաշտարխանի, թագաւոր Լեհաց, թագաւոր Սիբիրիայի, թագաւոր Տուրքիկեան Խէրսօնի, թագաւոր Վրաց. արքայ Պսկովի և Մեծ Իշխան Սմօլէնի, Լիւովայի, Վօլինի, Պոդօլի և Ֆինլեանդիայի. իշխան Էստլանդիայի, Լիվլանդիայի, Կուրլեանդիայի և Սէմիգալիայի, Սամօգիտի, Բէլաստօկի, Կորէլի, Տվէրի, Իւգորի, Պէրմի, Վեստի, Բուլղարիայի և այլոց. Թագաւոր և Մեծ Իշխան Նովոգորոդ Նիգովու երկրի, Չէրնիգովի, Բեազանի, Պօլոցկու, Ռոստովի, Եւրոսլաւու, Բէլօօգէրու, Ուգորի, Օբգորի, Կոնգիւու, Վլադիմիրի, Մոսխլաւի և համայն Հիւսիսային կողմանց Հրամանատար. և Թագաւոր Իվերիայի, Քարթլիայի և Կարաբաղի նաւուց երկրի և Հայկական երկրի. Չէրքեզաց և լեռնական իշխանաց և այլոց ժառանգական Թագաւոր և Տիրապետ. արքայ Թուրքեստանի. Ժառանգ Նօրվեդիայի, Դուքս Շլեզվիգ-Հօլշտէյնի, Ստորմարու, Դիտմարի և Օլդենբուրգի և այլն, և այլն, և այլն:

Յայտնի լինի բովանդակ Հայոց ազգին, որ անսալով նորա հոգեւոր ներկայացուցիչների ցանկութեան, հանդիսաւոր կերպով արտայայտուած էջմիածնում սոյն 1885 թուի ապրիլի 21-ին, Մենք հաստատում ենք Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմի առաջնորդ և էջմիածնայ Սինօզի անդամ Մակար Արքեպիսկոպոսին ի կոչումն Պատրիարքին էջմիածնայ և Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց: Աղօթում ենք առ Ամենաբարձրեալն Աստուած, որ օրհնէ Ծայրագոյն Պատրիարքին ի մեծ սպասանորութիւն Տեառն յօգուտ և ի հոգեկան փրկութիւն մեր սիրելի Հայկազեան Ազգի:

Տուեալ Մեր արքայանիստ Ս. Պետրոսի քաղաքում, յամի փրկական 1885 յուլիսի 18-ին, մեր թագաւորութեան հինգերորդ տարին:

Իսկականի վերայ Նորին Կայսերական Մեծութեան չափաւ հեռաքով գրուած է.

Ա Ղ Ե Ք Ս Ա Ն Դ Ր :

Կ. Պօլսից մեզ գրում են.

Պօլսի մէջ ամենէն հրատապ խնդիրն է ս. էջմիածնի Կաթողիկոսական Հայոցը. և Ամենապատիւ Մակար

սրբազանի վաւերացումն Ռուսիոյ վեհափառ կայսեր կողմանէ: Այս խնդրի մասին՝ կարծիքները բաժանուած են. աւելի լուրջ կարծուած մտադիր է, Մակար սրբազանի վաւերացումն՝ եղած կատարուած նկատել, և ընդունել առանց նոր դժուարութեանց դուռ բանալու, միայն թէ աշխատիլ՝ առաջիկային տեղի ունենալիք ընտրութեանց եղանակ մը գտնել: Իսկ գաւառացի Հայք, որոց՝ կը պատկանիմք նաև ես, նոքա չեզօք ընթացքի մէջ կը գտնուին, և շատ զայրացած են Պօլխի իշխանութեան դէմ որ արգելք եղաւ ուղղակի Եջմիածին գնալով Կաթողիկոսական ընտրութեան անձամբ մասնակցելու որով ազգին վեհագոյն ընտրելին՝ Խրիմեան պատուական Հայրիկն բազմած պիտի լինէր այժմ ս. Լուսաւորչի աթոռի վերայ: Այս պատճառաւ գաւառացի Հայերն ալ լռելեան կուսակից են Մակար սրբազանի կաթողիկոսութիւնն ընդունելու, իբր պատիժ Պօլխի սահմանադրական ժողովոյ, որոյ անձնասիրութեան ձախորդ Հետեւանքն պէտք է նկատել այժմու շփոթութիւնք:

Վաղը Ազգ. ժողովը պիտի գումարուի ի Պատրիարքարան Հայոց Գում-Գաբու գոնփակ նիստ ընելու Կաթողիկոսութեան խնդրի համար: Պօլխի մամուլն ալ բաժնուած է, Մանգում է և Փունջ լրագիրներն Մակար սրբազանի կաթողիկոսութիւնը ընդունելու կողմն են: Հայրենիք և Լոյս լրագիրք ընդունելու կողմն, Արեւիք ալ ընդունելու կողմն է եթէ նորագոյն նրկատմաներով չը փոխէ իւր սկզբունքը: Վաղը այս ժամուս արդէն յայտնուած կը լինի վերջին արդիւնքը:

— Յարութիւն Պատրիարքի գանդաղ և յոյժ պահպանողական ընթացքը արդէն սկսած է ժողովրդի դժգոհութիւնը գրգռել, պ. Յակոբեանի մասին Անգղիա քաջած մի Հեռագիրն որ նախկին Եպարքոս Սայիդ փաշայի հրամանաւ եղած էր մեծ զայրութ պատճառեց աստ Հայ Հասարակութեան մէջ: Արեան գին վաստակուած Հայկական խնդիրը և 61 յօդուածը մէկ հարուածով ոչնչացուեն փորձեց Յարութիւն Պատրիարք:

— Ազգ. Երաժշտապետ պ. Նիկողայոս Թաշճեան որն որ ծանօթ է նաև Ռուսահայոց, սեպտեմբեր ամսոյ 10-ին երեքշաբթի օրը, իւր մահկանացուն կնքեց յետ 25 տարուայ Ազգային ծառայութեանց: Պ. Թաշճեանի մահը մեծ ցաւ պատճառեց ամեն կարգի ազգայնոց: Ուղարկուողութիւնը մեծ հանդիսի կատարուեցաւ, պ. Թաշճեանի տեղը բռնող երաժիշտ չը կայ Պօլխի մէջ:

* *

ՆԱՄԱԿ ԱՐՄԱԻՐԻՑ

Պ. Խմբագիր.

Հետեւեալ իրողութիւնը, որով Նոր-Արմաւիրցիք սաստիկ վրդովման մէջ են, կը խնդրեմ հրատարակել Ձեր շաբաթաթերթի մէջ ի լուր ընթերցողաց:

Անցեալ տարի՝ ի յիշատակ հանգուցեալ Ներսէս պատրիարքի, Արմաւիրայ բնիկ և օտար Հայերը հանգանակութիւն ժողովելով 400 մանէթ, պատուիրեցին նկարել մի գեղեցիկ պատկեր համանուն Ներսէս Շնորհալույ: Երբ պատկերը պատրաստ էր մինչև օծելը, երեսը ծածկած, կանգնեցին եկեղեցումը: Սուքիաս սրբազանը յանձնում է մի քահանայի քննելու թէ որով իրաւամբ ժողովել են փող, և որոյ հրամանաւ գետեղել են պատկերը եկեղեցումը: Երեցփոխին պատուիրուեցաւ պատկերը մինչև քննութեան վերջնալը եկեղեցւոյ խցում դնել:

Սոփան Աստուծոյ

1885 ամի 19 սեպ.

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

18 սեպտեմբերի

Անցեալ յօդուածիս մէջ յիշեցի թէ Կաթողիկոսական խնդիրը տակաւին խնդրոց առաջինն կը հանդիսանայ կրօնական, քաղաքական և ազգային ժողովներու մէջ, յիշեցի նոյնպէս թէ կրօնական և քաղաքական ժողովներն միաձայնութեամբ ընդունեցին Մակար Սրբազանի Կաթողիկոսութիւնը և վերջնական լուծումը կը մնար Ազգային ժողովոյն որ տեղի պիտի ունենար սեպտեմբեր 13-ին, սակայն Եջմիածնայ սինօդէն սպասուած պաշտօնական գրեր ուշ հասնելուն պատճառաւ, այդ անգամ ևս յետաձգուեցաւ Կաթողիկոսական խնդիրն:

Սեպտեմբեր 13-ի նստին մէջ քաղաքական ժողովոյ ատենապետ Յ. Նուրեան էֆ. յայտարարեց թէ Կաթողիկոսական Հաստատման վերաբերեալ գրութիւնք հասած լինելով Պատրիարքին կեդրոնական վարչութիւնն նկատողութեան առաւ զայնս և պիտի ներկայէ Ազգային ժողովին. սակայն կը խնդրէ մասնաւոր օր որոշուի դռնփակ նիստ ընելու, որովհետեւ զանազան նկատումներով և պատրիարք հօր խորհրդակցութեամբ յարմար դատուած է դռնփակ նստի մէջ միայն հաղորդել այդ պաշտօնագրերը:

Քաղաքական ժողովոյ ատենապետի վարչութեան կողմէ ըրած այս յայտարարութիւն բաւական մեծ ազմուկ պատճառեց ձախակողմեան կուսակցութեան մէջ: Սոքա պահանջեցին որ պաշտօնագրերը դռնբաց նստի մէջ կարդացուին:

Մ. Մելիքեան (խմբագիր Հայրենիք լրագրոյ), Ք. Ղազարոսեան, Ռ. Թադէոսեան և Մարկոս Աղաբէգեան էֆ. պահանջեցին որ պաշտօնագրերն ոչ թէ դռնփակ ալ դռնբաց նստի մէջ կարդացուին ի ներկայութեան Հասարակութեան: Յ. Նուրեան էֆ. պատասխանեց թէ

վարչութիւնը պարտաւոր չէ եկած պաշտօնագրերը դռնբաց նստի մէջ կարդալու, և թէ՛ յանուն ս. պատրիարք Հօր կը պահանջէ դռնփակ նիստ կատարել:

Մ. Աղաբէգեան էֆ.—կաթողիկոսական խնդիրը չէ կարելի յաջորդ նստին թողուլ, ո՛չ էլ դռնփակ նիստ կազմել: Անցեալ անգամ երբ ուզեցինք զբաղիլ անով, ըսուեցաւ թէ 15 օրէն, և այժմ նորէն յետաձգման խօսքեր կը լինին, այս նկատողութիւններ և յապաղումներ բնաւ օգտակար չեն ազգին: Նուրեան էֆ. դռնփակ նիստ կը պահանջէ յանուն վարչութեան. պէտք է գիտենալ թէ կաթողիկոսութիւնը միմիայն վարչութեան և Երես. ժողովին չի պատկանիր, այլ Համայն ազգին: Զուտ Հոգևորական խնդիր մ'է այս և պէտք է հրապարակաւ խօսենք նորա վրայ, որպէս զի ժողովուրդն էլ գիտնայ տէր լինել իւր իրաւունքին: Մենք ծածուկ սչինչ ունինք:

Ազգ. ժողովի ատենապետ Տիգրան էֆ. Եռասուֆեան խնդրէն դուրս Համարեց Մ. Աղաբէգեանի նկատողութիւններն և ժողովէն արտօնութիւն խնդրեց դռնփակ նիստ կատարելու: Ա. Թընկերան, Կ. Սըվաճեան էֆ. ձայնակցեցան ատենապետին և Սըվաճեան էֆ. (ատենապետ Արևելք լրագրի վարչական խորհրդոյն) յարեց. վարչութեան առաջարկն իստ բանաւոր և օրինաւոր կը գտնեմ, կաթողիկոսական խնդիրն այնպիսի փափուկ խնդիր մ'է որ եթէ դռնբաց նստի մէջ վիճաբանութեան դրուի, կրնան տեղի ունենալ անտեղի յայտարարութիւններ և խօսքեր: Կը գովեմ Աղաբէգեան էֆ. զգացումներն ու եռանդն, սակայն պէտք է գիտնալ թէ զգացումով չէ որ կը կառավարուին ազգերն, այլ իրենց իրական շահերու պաշտպանութիւնը լուրջ նկատողութեան առնելով: Վարչութիւնն իրաւունք ունի դռնփակ նիստ պահանջել որ և է պարագայի մէջ յորում Հարկ տեսնէ, ինչպէս սովորութիւն է արդէն եւրոպական խորհրդարաններու մէջ: Արդ, երբ Հօր տէրութեանց Համար իսկ գործելու այնքան խոհեմ եղանակներ կան, ո՛ր կը մնայ մեր ազգի Համար:

—Մ. Աղաբէգեան էֆ. Ես խօսք ունիմ պատասխանելու Սըվաճեան էֆէնդիի որ ինձ ուղղեց իւր ակնարկութիւններ: Սըվաճեան էֆ. կըսէ թէ Անգլիական փարլամենթոն սանկ կընէ ֆրանսականը նանկ կընէ... (ատենաբանը դերասանական շարժումներով կարտասանէր այս խօսքեր ուստի ժողովուրդն սկսաւ ծիծաղ և ծափահարել):

Ազգ. ժողովոյ ատենապետ ցոյց տուաւ ժողովոյ վսեմ նշանակութիւնն և ցաւ յայտնեց որ ժողովն իւր լրջութիւնը կը կորցնէ:

Մ. Աղաբէգեան (շարունակելով)՝ Կըսէի ուրեմն թէ մենք եւրոպական ազգ չենք, մենք կրօնական ազգ ենք և մեր կաթողիկոսին ընտրութիւնն լոկ Հոգեւան խնդիր մ'է ուստի պէտք չունինք հետեւելու եւ-

րոպական փարլամենթներու օրէնսդրութեանց: Այսպէս ամէն անգամ օրինակներ մէջ բերելով, մեր գըլխին աւետարան են կարգացել:

Յ. Նուրեան էֆ. բոլորովին յուզուած յայտարարեց որ կարելի չէ դռնբաց նիստ կատարուի. «Աղաբէգեան էֆ. մեզ այն կերպով կը խօսի իբր թէ մէկ կողմ թողլով քաղաքակիրթ ազգաց օրինակներ, պատմութեան մէջ անօրինակ ընթացքի հետեւինք, Հոգեւան ազգ ենք ըսելով: Եւ ինչ միթէ կուզուի այնպիսի դրութիւն մը յառաջ բերել որ պատրիարք ալ չը լինի, վարչութիւն ալ չը լինի, կարգ ու կանոն վերցուի. միթէ կուզուի առանց շրջահայեցութեան, աջէն ու ձախէն խօսիլ, ամեն ուր եք ուր որ ամբողջ մը գտնուի ժողովը դեպքանու թիւն շահելու փափաքով. ո՛չ, այդ չենք կրնար ընդունիլ մենք, Աղաբէգեան էֆէնդի. և չենք կրնար հաւանիլ որ խառնակութեանց տարր մը դառնայ այս ժողով...»

Յ. Նուրեան էֆ. է յետոյ խօսեցաւ ս. պատրիարքը:

Ս. Նախագահ.—Իբրեւ պատրիարք ազգին և իբրեւ նախագահ պատկ. ժողովոյդ կը յայտարարեմ թէ չեմ կրնար յանձնել այս պաշտօնագրեր, եթէ դռնփակ նիստ չը կատարուի. բայց եթէ ժողովդ պնդէ անպատճառ դռնբաց նիստի մէջ նկատողութեան առնուլ զայնս այն ժամանակ պատրաստ եմ յանձնելու պատասխանատուութիւնը թողլով երեսփոխանութեանդ վրայ:

Ս. Փափաղեան էֆ. գիտել տուաւ թէ վարչութեան և Ս. Նախագահի յայտարարութիւններն կը տարբերին իրարմէ: Ասոր վրայ ևս մեծ աղմուկ տիրեց. Նուրեան էֆ. և ուրիշ բողոքեցին Փափաղեան էֆ. ի դէմ:

Պատրիարքը ոտքի ելնելով գոչեց թէ ի զուր են այսքան կողմնակի աղմուկներն, ինքն է Հայոց պատրիարքը, բռնի կերպով չիշատակել պիտի տայ Մակար կաթողիկոսի անունն և ով կուզէ թող Համարձակի ընդիմութիւն ցոյց տալ:

Այս երկար բարակ վիճաբանութիւններէ վերջ ժողովը մեծամասնութեամբ որոշեց ութ օրէն դռնփակ նիստ կատարել կաթողիկոսական Հաստատման Համար Եջմիածնէն վերաբերեալ թղթերն կարդալու և ընդունելու Մակարի կաթողիկոսութիւնն: Վաղը 19 սեպտեմբերի պիտի գումարի այդ նիստ:

Մակարի կաթողիկոսութեան և կանդիտատական դրութեան Հակառակող կուսակցութեան թիւն Հաղիւ 26 հոգիի կը հասնի, կը նշանակէ որ այդ կուսակցութիւն ազգ. ժողովոյ մէջ փոքրամասնութիւն կազմելով պիտի չը կարողանայ իւր նպատակին հասնիլ, ուստի Մակար սրբազան պիտի հռչակուի և կաթողիկոս Թուրքիոյ Հայոց:

Արևելեան Բումբելի գործերն զրեթէ նոյն կացութեան մէջ կը մնան. բուլղարները խաղաղութեամբ տի-

րելով Արևելեան Բուժելի իրենց երկրին Հետ միացուցին զայն: Եւրոպական դիւանագիտութեան շնորհիւ Օսմանեան կառավարութիւնն անելանելի վիճակի դատապարտուած է, թէ եռապատիկ սուլի զօրաւոր քան Բուլղարիա, սակայն ցարդ վստահացած չէ իւր զօրքերն Արևելեան Բուժելի քշել:

Այս լանկարծական դէպքերու պատճառաւ ինկաւ Սայիդ փաշայի նախարարութիւնն, որ անչափ ատելի դարձած էր թրքահայտակ քրիստոնէից:

Տեղական ֆրանսերէն լրագիրներէն մին Հետեւալ խորհրդածութիւններն կրնէ նախարարական փոփոխման առթիւ: Աւելորդ է քաղաքական մեկնութիւն տալ նախարարական փոփոխման, որովհետեւ բացորոշ է. գործոց այս կացութեան հասնիլ անկեալ նախարարութեան աննախատեսութենէն յառաջ կուգայ, որ ներքի չէ: Արդարեւ, բաց ի Բ. Ղրան նախարարներէն ամեն ոք տեղեակ էր Բուլղարաց Համասլաական շարժումներուն և վայրկեանէ վայրկեան կսպասէր տեսնել ապստամբութեան ծագումն: Եւ երբ տեղական մամուլն կառավարութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր Ա. Բուժելի վրայ, նախարարութիւնն անտարբեր կը մնար: Բուլղարք սկսան չարչարել իսլամ ժողովուրդն, անարգել Օսմանեան դրօշակն և պատերազմական նախարարութիւն չը խորհեցաւ իսկ հոգ տանել Ադրիանուպօլսոյ բանակի զօրացման:

Սայիդ փաշայի անկումը մեծ գոհութիւն պատճառած է տեղւոյս հայ և յոյն շրջաններու մէջ. շատ տեղեր տեսայ որ զաւառացի և տեղացի հայեր խումբերու բաժնուած զինիներու բաժակներ կընդհարէին իրենց խնդակցութիւնն յայտնելով Սայիդ փաշայի անկման համար: Մեծ վեզիրն ոչ սակաւ թշնամիներ ունէր և թուրքերու մէջ: Ա. Բուժելի ապստամբութեան Հետեւալ օրն երբ Փուադ փաշա (գինուորական բարձրաստիճան պաշտօնեայ մը) խօսակցութիւն մը կուեննայ Մեծ Եւպարքոսի Հետ կը հարցնէ

—Ի՞նչ պիտի ընէք այժմ.

—Պիտի ընեմ, ինչ որ հարկն է, կը պատասխանէ Սայիդ փաշա:

—Եւ ի՞նչ կարող ես ընել այժմ երբ խաղաղութեան ժամանակ ոչինչ կրնայիր ընել բայց եթէ հայոց և յունաց խղճուկ պատրիարքներու վրայ ցոյց քո հզօր զօրութիւնդ, հեգնօրէն կըսէ Փուադ փաշա:

Սայիդի նախարարութեան անկումը տեղի ունեցաւ սեպտեմբեր 12-ին, և 13-ին վերջնապէս կազմուեցաւ նոր նախարարութիւնն:

Նախարարապետ կարգուեցաւ Քեամիլ փաշա. պատերազմական նախարար Ալի Սայիդ փաշա, ներքին գործոց նախարար Միւնիւր փաշա, ելեմտից նախարար Յակոբ փաշա Թագուրեան, որ միւնիւրն ժամանակ կայսերական գանձուն նախարարն է, արտաքին գործոց նախարար

Բերիւնի դեսպան Սայիդ փաշա. օգնական արտաքին գործոց նախարարի Յարութիւն էֆ. Տատեան, ևն ևն: Մինչև այժմ տեսնուած չէ որ նախարարական ժողովի մէջ քրիստոնէայ մը և մանաւանդ հայ մը գտնուի. ուստի երբ այդ օր թուրքեր լրագիր ձեռքերնին առած կը կարգային երկու հայերու անուններն մօրութիւն քննած կը շարժէին զարմացմամբ:

Յակոբ փաշա բոլորովին աղքատ մէկն էր. իւր ապրուստի համար ծախած է իւր անկողինն ու վերմակն, սակայն իւր գործունէութեան շնորհիւ շուտով մը ամենատարբեր վիճակէ մը ամենաբարձր պաշտօնի հասաւ և նա որ առաջ կտոր մը չոր հաց չէր գտնար ուտելու այսօր կայսեր սեղանակից է միշտ: Յակոբ փաշա քանի մը տարիներէ ի վեր կայսերական գանձուն նախարարն է և արդար գործունէութեամբ գրաւած է սուլթանի խորին համակրանքն: Յակոբ փաշա նկատելով որ ելեմտից նախարար նշանակուելով իւր պարտքն պիտի մեծ զգուշութեամբ հսկել պետութեան գանձուն վրայ, պէտք է որ կաշառակեր պաշտօնատարներն չքացնէ, բայց որովհետեւ Բ. Ղրան պաշտօնեաների մեծ մասը խոշոր խոշոր կաշառակերներ են, ուստի հարկադրուած պիտի նոցա ընդիմանալ, և այդպիսով ռիսերիմ թշնամիներ պիտի վաստկէ, որք իւր անկումը պիտի կանխեն, այս նախատեսութիւններով հրաժարական տուաւ ելեմտից նախարարի պաշտօնէն. բազմաթիւ թախանձանքներէ յետոյ սուլթանն հազիւ բարեհաճեցաւ նորա հրաժարականն ընդունելու: Գալով Յարութիւն Տատեանի, պիտի ըսել որ վերջինս 6—7 ամիս առաջ դարձեալ արտաքին գործոց նախարարի օգնական էր և նա կը վարէր Բ. Ղրան բոլոր գործերն, նա էր գործնապէս արտաքին գործոց նախարարն բայց Սայիդ փաշայի Հետ ունեցած ինչ ինչ դէպքերու համար պարտաւորեցաւ հրաժարիլ պաշտօնէն և այսօր մեծ յաղթանակ կը տանէ Սայիդ փաշայի վրայ իւր նոր պաշտօնն ստանալով: Տատեան էֆ. առժամապէս արտաքին գործոց նախարարի պաշտօն կը կատարէ մինչև որ Բերիւնի օսմ. դեսպանն վերադառնայ աստ:

Նորակազմ նախարարութիւնն աւելի խաղաղասէր է և կուսակից Ռուսիոյ քաղաքականութեան: Ներկայ պարագային մէջ երբ կը դիտուի որ Ռուսիան այնպէս կը ցուցնէ թէ հակառակ է բուլղարական շարժման և Ալեքսանդր իշխանի անկումը կը պահանջէ, նոր նախարարութիւնն իւր խաղաղասիրական գաղափարն դիւցազնականի կը փոխանակէ և կը ջանայ պատերազմի բռնուիլ խորհելով որ Ռուսիա հակառակ է Բուլղարիոյ, իսկ այս վերջինս միայնակ չի կրնար դիմադրել իրեն: Որովհետեւ Թուրքիա ունի 610,200 զօրք, 1512 թնդանօթներով, և այս զօրաց 1/6 մասով կրնայ տակն ու վրայ ընել զԲուլղարիա եթէ չը հանդիսանայ իր գէմ որպէս հակառակորդ: Օսմանեան զօրաց վրայ խօսելէ վերջ արժան կը դատիմ յայտնել որ օսմանք ունին 468

Հազար հեռակազոր. 64,800 հեծելազոր, 57,600 թընդանօթածիգ. 10,800 ռազմիկայ և 900 հոգի զինուորական մթերանոցաց պահպանութեան յատկացեալ, ընդամենն 610,200 հոգի:

Օսմանեան բանակն կազմ և պատրաստ կեցած է Ա. Րուսմելիի սահմանին վրայ, սուլթանն Ալեքսանդր իշխանին հեռագրած էր որպէս զի բուլղարք հեռանան Ա. Րուսմելիէն, հակառակ պարագայի մէջ օսմ. զօրքերը պիտի արշաւեն բուլղարաց վրայ. սուլթանն պալմանաժամ նշանակած էր մինչև այս առաւօտ. բայց Ալեքսանդր իշխանն եթէ հակառակ պատասխան անգամ տալու լինի սուլթան Համիտի կառավարութիւնը չը պիտի կարենայ իւր զօրքերն մոցնել Ա. Րուսմելի քանի որ տէրութիւնք կուգեն խաղաղ ճամբով վերջացնել գործն և այս առթիւ դեսպանախորհուրդ մը կազմել է Կ. Պոլիս: Բ. Դուռն բուլղարական այս շարժմանց համար դեսպանախորհուրդ կազմելն կը մերժէ և Բերլինի դաշնագրի իրագործումը կը պահանջէ:

Սակայն եթէ Թուրքիոյ բոլոր պահանջներն իրագործուէին այսօր ամբողջ Բալքանեան թերակղզին և Ղարսը իրեն պիտի մնային...

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

ՖԻԱՆՍԻԱՑԻՔ ԵՒ ՖԻԱՆՍՈՒՀԻՔ

(Դործ Լուղվիգ Կալեշի)

(Շարունակութիւն)

Մի որ և է հին սովորութեան անխտիր հետեւին էլ Փրանսիական ազգին յատուկ թերութիւններէն մէկն է: Նա շատ առաւել կամակոր հետեւող է թուրինային, առանդութեամբ ստացուած հին սովորոյթներէն, քան որ կարծում են քննահանրապէս: Փոխանակ նոր ճանապարհներ բանալու, նա այնքան յամուռն է հին արահետներէ վերայ, այնքան փորվորում է դոցա, որ էլ հնար չէ գտնում դուրս պրծնելու դոցա միջոց: Բուրիան տիրապետում է վարչութեան ամեն ճիւղերում: Նա իշխում է թէ հասարակաց կրթութեան մէջ, թէ երկրի պաշտպանութեան եղանակի մէջ, և այս ախտի գէժ մի արմատական դարման գեռ չէ գտնուած:

Փրանսիական ազգի մի ուրիշ խոշոր պակասութիւնն էլ յառաջ է գալիս նորա մի պատուական և աչքի դարձող յատկութիւնից: Փրանսիացին շատ շնորհք և սրամտութիւն ունի, որ և արտայայտում է «Esprit» բառով: Սրամտութիւնն և շնորհքը նորա համար հաւատար բաներ են, և նա չէ կարող մին առանց մի ու երեւակայել: Սրամտութիւնն արդարև արհամարհելի բան չէ և իրաւունք ունի, լիքթեմբերգի առելով, մասնակից լինել դատաստանին. բայց լաւ չէ, երբ նա լինի միակ դատաւորը: Իսկ Փրանսիայի մէջ դատաստան կտրոյն գրեթէ նա է բացառապէս. այո, նա և՛ զատաւոր է և՛ դահլճ, և զժրատարար Փրանսիացի մար-

դուն մահու պատիժ տալուց չետոյ են միայն տեսնում, որ զատաւորը սխալուած էր: Փրանսիացին ասում է՝ «Le ridicule tue» — ծիծաղելն սպանում է, և այս բանը նա մի անվիճելի ճշմարտութիւն է համարում. ուստի նա ջանադիր է մի ուր և է սրամտութեամբ ծիծաղելի շինել իւր հակառակորդին, առանց մտածելու, որ ծիծաղողն շատ անգամ առաւել ծիծաղելի է, քան թէ հեգնողը հակառակորդը:

Փրանսիացուց կարծիքով «Esprit»-ն չէ թէ նոցա ամեն նախաճառի յատկութիւններէն մէկն է, հայտ և բացառապէս մի Փրանսիական յատկութիւն է: Նրբ մի օտարադգի մարդ չանկարծ մի սրամիտ խօսք է ասում մի որ և է մտերմական շրջանի մէջ, բոլոր Փրանսիացիք ապշած են մնում: «Pas mal pour un étranger» — վատ չէ մի օտարականի համար, բացառաւորում են նոքա, — և եթէ պատշաճի նուրբ զգացումն թոյլ էլ չըտայ նոցա արտասանել այդ խօսքը, դարձեալ ապշութիւնը նոցա դէմքերից կ'երևի: Ամենամեծ գովեստը, որ կարող է շուայել Փրանսիացին յօգուտ մի սրամիտ և շնորհալի օտարականի, այս է, որ նա կ'ասէ. «Il a l'esprit français» — Փրանսիական էսպրի ունի, և այս ասելով, արդէն կէս Փրանսիացի կը համարէ այն օտարականին: Կա մի սնապարծութեան նշան է հարկաւ, և Փրանսիացին սնապարծ է: Սակայն ինչ թուում է, թէ չափից շատ եմ մեծացնում նորա այդ ազգային թերութիւնը, և թէ Փրանսիացուց աչքի շեղն նշմարող աղգերն իրանց յատուկ աչքի գերանները չեն տեսնում:

Ինչպէս որ մի անհատ մարդ միայն իւր մերձաւորի սնապարծութիւնն է նշմարում և ծաղրում, իսկ իւր յատուկ սնապարծութիւնն մի իրաւացի ինքնաշարժութիւն համարում, այսպէս էլ ամբողջ ազգեր տրամադիր են իրանց սեփական առաւելութիւններն է հաշիւ. միւս ազգերի գերադասել, կամ թէ շինծու առաւելութիւններ յատկացնել իրանց: Այսպէս էր ամեն ժամանակ, միշտ էլ այսպէս կը մնայ: Հին ազգերից իւրաքանչիւրն բարբարոս էր համարում միւս ամենքին: Անգլիացին կարծում է, թէ միայն իւր հայրենիքում կարելի է գտնել իսկական ջէնտլմէններ, և չէ ամաչում միևնորից պիղքելու ամեն տեղ և շարունակ: Գերմանացին խօսում է գերմանական հաւատարմութեան մասին, կարծես թէ Գերմանիայից դուրս հաւատարմութիւնն առաւել նուաղ լինէր, և նա մի առանձին շեշտադրութեամբ է չիշտատակում գերմանական եղևինն, կարծես թէ դա միայն Գերմանիային յատուկ ծառ լինէր և օտար երկրներում նոյնպէս հզօր աճում չըլինէր, ինչպէս և գերմանական հողի վերայ: Սակայն Փրանսիացիներն դաւով, պէտք է խոստովանել, որ նոքա ինքեանք ծաղրում են իրանց սնապարծութիւնն և մեծահնչակ Փրանսիացի դուրս տալու տենչը: Նւ ինչքան էլ Փրանսիացին տոգորուած լինէր պէսպէս ախտերով, այսու հանդերձ պէտք է ուղիղ ասել, որ նա չէ թուրք-նում դոցա: Նորա սիրտը լեզուի վերայ է և կեղծաւորութիւնը հակառակ է նորա բնաւորութեան: Այս էլ կայ, որ նա շատ զրոյցասէր, շատ կրքոտ լինելով, կարող էլ չէ ծածկել իւր զգացումներն և յոյսերը: Առ հասարակ նա ամեն բան կրքով է կատարում և հետեւում է առաւել իւր սրտին, քան թէ խոհական մտքին: Ինչ որ կարելի է գլուխ հանել բուռն և զօրեղ կրքով, այն բանն ոչ մի ազգ Փրանսիացուց պէս գլուխ չէ հանիլ. սակայն ինչ որ պէտք է երկարամեայ զգուշաւոր նկրտմամբ ձեռք բերել, — այդ ուրիշ ազգերից պակաս են ձեռք բերում Փրանսիացիք: Այս տեղից է յառաջ գալիս, որ թէ և Փրանսիան կատարեց 1789 թ. չեղած իսկութիւնը, բայց ուրիշ ազգերն առաւել հանգիստ են

վաչելում դուրս պտուղները, քան թէ ինքն Պրանսիան: Անկեղծութիւնը, սրտաբացութիւնը Փրանսիացուց էրեւելի յատկութիւնն է: Խորթութիւնը և ծածկամիտ մարդ սակաւ են պատահում նոցա մէջ, և ոչինչ բան աչնքան առեւել չէ նոցա, ինչպէս որ կեղծ բարեպաշտութիւնը: Եւ դա խարանուած է նոցա ամենամեծ բռնատեղծի ամենամեծ դործի մէջ, — բանատեղծի, որին նոքա Համարում են ամենակենդանի արտաշայտիչ իրանց ազգային բնաւորութեան *):

Կրօնական գործերի մէջ Փրանսիացին շատ ներողամիտ է, և այս ներողամտութիւնն ոչ աչնքան նորա Համոզմունքից է սկիզբ առնում, ինչքան որ նորա բնութիւնը: Թերեւս դա վերագրելի է մեծ մասով նորա անտարբերութեան կրօնական խնդիրներին նկատմամբ: Սակայն ինչպէս էլ լինէր — անդրաւեճական կուսակցութիւնն երեւք չի յաջողել վերստին տանել ձգել Պրանսիան աչն վիճակի մէջ, որ նախնութեանց էր 1789 թուականին, չընայելով որ մեծ ճիգն է թափել և թափում այդ նպատակին հասնելու համար: Անդրաւեճականները շատ են խօսում Պրանսիան նորից երեստատարդ անելու, առոյգացնելու մասին, և հաւատացած են, թէ կը յաջողին այդ անել, կապիւլիտոյ նորան մանկական պալուէներին մէջ և նորան վարտիքի լարից բռնած ման ածելով: Նոքա չէ թէ առոյգացնել են ուզում Պրանսիան, այլ երեխայ դարձնել: Սակայն Պրանսիայի առոյգացումն, վերակենդանութիւնը ոչ թէ անդրաւեճականներին յաղթանակով կըլինի, այլ նոցա պարտութեամբ, և մենք ի նկատ առնելով Փրանսիական ազգի մեծ կենսական ոյժն և նորա մէջ տարածուող դիտութեան զօրութիւնը, վստահ ենք, որ յաղթանակը նա կըտանէ:

Շատ ներողամիտ է Փրանսիացին մանաւանդ հասարակային յարաբերութեանց մէջ: Ի բնէ բարեխիտ, նա խօսակցութեան մէջ սիրով Համբերում է ամենատատիկ հակաճառութեան, միայն թէ սա ձևի կողմից վերաւորիչ չըլինէր: Մինչև անգամ մի ամենայնչին բան հերքելիս նա զանց չի առնիլ յառաջ դնել՝ իւր հերքումն ամօքելու համար՝ փոքրիկ «Pardon» բառը: Նա առաւել պատրաստ է անարգար հանդիսանալ, քան թէ անքաղաքավար և ինքն էլ առաւել հանգիստ կը հանդուրժէ առաջնոյն, քան թէ երկրորդին:

Պրանսիացին շատ զիջող է մանաւանդ օտարականներին հետ դործ ունենալիս, և ահա այդ զիջողութիւնն է, որ աչնքան հաճելի է կացուցանում օտարականին Պրանսիայի մէջ բնակելը: Դորանով Փրանսիացին տարբերվում է անգլիացուց, որն որ օտարներին այս կամ այն սովորութիւնն մի արատաւոր բան է համարում լոկ աչն պատճառով, որ դոքա անգլիական չեն, և չէ կարանում ըմբռնել, թէ ինչպէս կարելի է մի պատուաւոր մարդ լինել և Փրանսի չունենալ: Ես տեսել եմ Անգլիայի մէջ շատ գերմանացիք, որոնք 1849 թ. շարժումից յետոյ աչնտեղ ապաստանած լինելով, սկզբում մեծ նեղութեան մէջ էին, որովհետեւ այդ չարազետ Փրանսից զուրկ էին: Դորան հակառակ՝ Փարիզում մի հռչակաւոր գերմանական սրահի մէջ հիւրերի ընդունելութեան երեկոյցին տեսած ունիմ մի երկատարդ մարդ, որ հագած էր մի կոպիտ բրգեայ վերարկու և իւր գլխի մազերն ու մորուքը շատ անխնամ էր թողած: Այդ արեւին հէրերէ էր, որ ես

նորա վերայ ուշադրութիւն դարձնէի. բայց ինչքան մեծ եղաւ դարմանքս, երբ նկատեցի, որ այդ Ռօբինզոնը մի ահագին շրջան էր կապմէլ իւր չորս դին աչլիաչլ տիկիններից և պարոններից, որոնք ակներեւ հետաքրքրութեամբ ականջ էին դնում նորա խօսքերին: Շուտով ես իմացայ, որ նա մեշատ գերմանական և քանքարաւոր յոյն էր և որ նորա արտատուր մտային զարգացման շնորհիւ իւր արտաքին երևոյթի կոպտութիւնը սիրով մոռանում էին: Պրանսիացին ոչինչ բանից աչնքան չէ պատկուռում, ինչքան որ քանքարից: Եւ ըստպէս ոչ մի երկրում հասարակային խտրոյներն աչնպէս քիչ նշանակութիւն չունին, ինչպէս Պրանսիայում, և աշխարհիս վերայ ոչ մի տեղ հասարակային հաւատարմութեան զգացմունքն աչնքան կենդանի չէ, որչափ Փրանսիացիներին մէջ. ոչ մի տեղ էլ սակայն արուեստագէտներն և գրագէտներն աչն աստիճանի բարձր վարկ չեն վաչելում, ինչպէս որ յատկապէս Պրանսիայի մէջ: Պրանսիացին պարծենում է հիւրանիւթելով նոցա իւր տան մէջ, և նոքա երկրի խիսական մեծերն են համարվում ժողովրդի բոլոր դասակարգերից:

Առածիս ճշմարտութիւնն ապացուցանելու համար յառաջ բերեմ միայն մի դէպք:

Մի օր ինձ մօտ հիւր էր եկել մի գերմանացի գրագէտ: Բարեկամս Փրանսիացիներին համակողմնակցից չէր և ոչ մի առիթ չէր փախցնում իւր կտրուկ կրիտիկայի տակ ձգելու նոցա: Մի գեղեցիկ մարտ ամսի օր մենք ճանապարհ ընկանք դէպի Institut — ճեմարանը, որպէս զի Հայելիի յուղարկութեան մասնակից լինինք: Յուղարկութեան թափօրն արդէն կանգնած էր դրան առջև և աչնտեղ հաւաքուած էին նախարարներ, մարշալներ, զօրավարներ և գիւնաագէտներ շքեղ համադրեւտներով և շողշողուն աստղերով և պատուանշաններով զարդարուած: Աջ և ձախ կողմից քարափի և Պոն-դէզ Սրի վերայ ծրփծրփում էր մի ահագին բազմութիւն, առանց մի որ և է ուշադրութիւն ընծայելու զինուորական և գիւնաագէտական մեծերին: Բայց ահա Սենա գետի միւս եղերքից կամրջի վերայով եկաւ ճեմարանական համադրեւտ հագած մի ծերունի: «C'est Monsieur Auber!» — պարոն Օբերնէ՛ աղաղակեցին բոլորքեան, գլխարկներն հանելով և չետ քաշուեցան, որ ճանապարհ տան «Պարտիզին մուծը» երգահանին:

Այս տեսարանի աղղեցութեան տակ բարեկամիս խնդրութիւնը Փրանսիացիներին նկատմամբ փոքր ինչ զիջաւ: Բայց ինչ կ'ասէր այդ պարոնը, եթէ Գամբետային և վերջերս Հիւգօյին ընծայուած մեծարանքն իւր աչքով տեսնէր:

Քանքարին մեծարանք նուիրելիս Փրանսիացիք չեն առաջնորդվում լոկ հաչքենասիրութեան զգացմունքով: Ռօսիին և Մայքլքերգը Փրանսիացիք չէին, բայց և աչնպէս ահագին ժողովրդականութիւն ունէին Պրանսիայում: Արդէն վաղուց հին Օպերային կից մի փոքր կրում է առաջնի անունը, իսկ նոր Օպերայի մօտ բացուած հոչակապ փողոցներից մէկն՝ երկրորդի անունն է կրում: Հարկաւ այդ երկու երեւելի երաժշտապետներն, երկար ժամանակ Պրանսիա ապրած և իրանց երկերից մի քանիսն աչն տեղ յօրինած լինելով, գրեթէ Փրանսիացիք էին համարվում: Եթէ կամենանք աղգային սնուպարծութիւն նշմարել այդ բանի մէջ, գէթ պարտական ենք մի և նոյն ժամանակ խոստովանել, թէ այդ կերպով օտարազգի մեծերին իրան սեփականելու ձգտող սնուպարծութիւնը շատ առաւել յարգելի է, քան թէ աչն սառն անտարբերութիւնն, որ մի քանի աղգեր ցոյց են տալիս անգամ իրանց յատուկ մեծերին:

Սօսիալական հաւատարմութեան զգացմունքն աչնպէս

Հեղինակը ակնարկում է Մօլիերի և սորա «Տարտիֆի» վերայ, որոնց մասին բաւական տեղեկութիւն ունիլիք ունիւմ «Մօլիեր իբրեւ երգիծաբան և մարդ» վերնագրով յօդուածում «Վարժարան» ամսագրի մէջ (1884, № 7):

վառ է և այն աստիճանի խոր արմատացած Ֆրանսիացուց ազգի սրտում, որ ոչ մի կառավարութիւն, ինչքան էլ բռնապետ լինէր, չէ կարող անպատիժ շօշափել նորան: Եթէ Ֆրանսիացին իւր քաղաքական անկախութեան էլ այդպէս նախանձախնդիր լինէր, այն ժամանակ պետական հարուածները, կամայական իշխանութիւններն և ոտքա յաջորդող արեւնադարեւ չեղաշրջումներն անհնարին կը լինէին Ֆրանսիայի մէջ: Հասարակայնի անջրպետների և պատուարների բարձունքն օգտակար արդիւնք ունեցաւ Ֆրանսիայի համար: Այս բարձման շնորհիւ ժողովրդի բոլոր դատաւարներն իրար հետ առաւել սերտ յարակցութեան մէջ մտան և ոտնոյտեցին մի հասարակայնի կրթութիւն, որի արժէքն անդնահատելի կը դառնայ, եթէ ի միտ առնենք, որ Ֆրանսիան դեռ մինչև վերջին ժամանակս գուրի էր մի բնդհանուր գաղութական կրթութիւնից: Ֆրանսիական ազգի ոտորին խաւերն արտադրութեամբ և խօսելու ոճով այնպէս չեն տարբերվում բարձրներից, ինչպէս որ այդ տեսանելի է ուրիշ երկիրներում, և նոցա մէջ բազմութիւն են աշխուի մարդիկ, որոնք թէև գիր-կարգում չը գիտեն, բայց բարձեւ վարմունք ունին և քաջավարժ լեզու: Ֆրանսիացուց տարբերակ ընկերակցութիւնն և լեզուանութիւնը դիւրացնում է բարձր և ոտորինի յարաբերութիւններն և չէ թէ միայն մի արտաքին վաշխութիւն է տալիս վերջիններիս, հապա և գեղեցիկ ճաշակ է տարածում դոցա մէջ: Ահա թէ ինչու Ֆրանսիան բոլոր միւս երկիրներից յառաջադէմ է այն ձեռագործների մէջ, որոնք բարձրանում են յատկաւ գեղարուեստի: Այս բացատրութեան ճշմարտութիւնն ակնհիւ կը լինի, եթէ յիշենք, որ գերմանացի գործաւորն Ֆրանսիա բնակելիս շուտ է իւրացնում մի գեղարուեստական ճաշակ, բայց հայրենիք վերադառնալուց յետոյ, չէ կարանում պահպանել նորան, և թէ Ֆրանսիացի գործաւորն էլ, օտարութեան մէջ ընկնելով, հետզհետէ կորցնում է այդ ճաշակը:

Ֆրանսիացու ընկերակցութիւնը, նորա բանակցութեան հեշտութիւնն ու անխտրի սիրելիութիւնը թանգագին յատկութիւններ են, մանաւանդ որ դոքա յառաջ են գալիս բարեփոխութիւնից, որ սիրելիութեան բուն աղբիւրն է: Ֆրանսիացին միշտ օգնում է վշտակըն, և ցաւ է զգում, եթէ անգոր լինի օգնելու: Խօսքս չբաւոյնելին թիկունք եղող հարուստների վերայ չէ, այլ աղքատների վերայ, որոնք ձեռնառն են լինում իրանցից աւելի աղքատներին: Ով որ Փարիզում բնակի, ուր կեանքի պատերազմը ոչ ցերեկով դադար ունի, ոչ դիշերով, նա ամեն մի քայլի վերայ ակնհայտաւ կը լինի ժողովրդի քաղցրաբարութեան: Սակայն ի բնէ բարի և առաւել սրտի աղբւան, քան թէ սառն դատողութեան հետևող փարիզեցին, եթէ գրգռուի, նորա յանկարծական զայրոյթն էլ չափ չի տնենալ և սաստիկ բռնութեան կը հասնի: Նա երկար կը համբերէ կառավարութեան հաճոյքին, բայց և մի վաշխենում կըտապալէ նորան: Նորա այս տեսակ բնավորութեան պէտք է վերաբերել, որ Ֆրանսիայի մէջ սակաւ են պատահում հիմնաւոր ուժֆորմներ, իսկ բուռն չեղաշրջումներն այնպէս յաճախ են: Այս չեղաշրջումների գլխաւոր պատճառն կառավարութիւններն են հարկաւ: Սակայն աղբիւն էլ մեղաւոր է նորանով, որ չէ ցոյց տալիս նոցա մի խոհեմ դիմադրութիւն, որպէս զի նոցա կամայականութեան անհնարին կացուցանէր: Քաղաքականապէս հասուն մի ազգ թոյլ չի տալ, որ իւր իրաւունքները մի փառամուր քախտախնդրի անձնական կամքին զոհ գնային: Ընդհակառակն՝ նա իւր անդրդուելի հաստատութեամբ կիմանայ ի քաց վանել ամենայն ինչ ձեռնադրութիւն պէտք այդ իրաւ-

ւունքները: Ուստի Ֆրանսիացիք իրանք իրանց պիտի մեղադրեն, որ այս դարուս ընթացքում երկու անգամ կարտտեան անդունդի եզերքը ձգուեցան: Բրեւմէրի 18¹⁾ հասոյրեց Վատերլօօյին²⁾, դեկտեմբերի 2³⁾—Սէդանին⁴⁾: Այս կրկին զինուորական պարտութիւնների պատճառը կրկին պետական հարուածների մէջ պէտք է որոնել, և երկրորդ զինուորական պարտութիւնն այնքան առաւել մեծ եղաւ, ինչքան որ աններելի էր Ֆրանսիացուց մեղիւթիւնն, որով նոքա հանդուրժեցին երկրորդ պետական հարուածին:

Ֆրանսիացուն յանդիմանաւած պախաութիւններից մի քանիսն ծագում են նորա լաւ յատկութիւններից, և առաջիններն առաւել մեղմ դատելու համար անհրաժեշտ է վերջինների հետ ծանօթ լինել: „Comprendre, c'est pardonner“ — հասկանալը՝ ներել է: Որչափ որ իմաստալի է այս խօսքը, այնքան էլ մարդասիրական: Ինչպէս արժանիքների չափազանց բարձր գնահատութիւնը, այնպէս էլ նոցա անչափ նուաստացումն յառաջ են գալիս թերատ քննութիւնից, և մարդ քանի առաւել հմտութիւն ոտանայ, այնքան էլ զիջող կը լինի: Ֆրանսիացին վստահելի չէ: Նա շուտ է խոտանում, և չետոյ դժուարանում է խոտումը կատարել: Սա մի մեծ պակասութիւն է, որ ստէպ յուսահատութեան մէջ է ձգում ուրիշների ճշտութեանն ապաւինելու: Որովոր մարդուն: Սակայն Ֆրանսիացու յողորմութիւնը սկիզբն է առնում նորա բարեփոխութիւնից և հաճոյակատար լինելու փոյթից: Նա չէ սիրում բացասական պատասխան տալ: Սե նա խոտանում է, թէպէտ և առանց համոզում լինելու, թէ չի պիտի կատարէր իւր խոտումը, բայց և առանց վրտահուութեան, թէ կարող կը լինէր կատարել, և որովհետեւ նա կամենում է ամենքին կամարար երեւիլ, ուստի և նեղն է ձգում շատերին:

Առեւտրական գործերի մէջ Ֆրանսիացին վերին աստիճանի աղնիւ է, և մինչև անգամ ամենայնեւին Բաթիլէն, խանութպանը, պատուի խնդիր է համարում կատարել իւր պարտքն ամենայն ճշտութեամբ: Ինչքան էլ Ֆիլիստեր, փոքրամիտ և շահասէր լինէր Փարիզի բուտիքին, բայց և այնպէս նա վերին աստիճանի աղնիւ է, և այս աղնիւթիւնը նա ցոյց տուաւ մանաւանդ վերջին Ֆրանսիո-գերմանական պատերազմի ժամանակ: Փարիզի պաշարումն բոլորովին

1) Բրեւմէրն առաջին Ֆրանսիական հասարակապետութեան տոմարի երկրորդ ամսն է՝ համապատասխան հոկտեմբերի 23—մինչև նոյեմբերի 21: 18 Բրեւմէրի VIII Թ. (9 նոյեմբ. 1799) Բոնապարտէ զօրավարը տապալեց կառավարութիւնը (Դիքեկտուարը) և դարձաւ լեադօր Բրեւմէր: Ուստի «faire un 18 Brumaire» — 18 Բրեւմէր անել ուժը նշանակում է վերականգնել բռնութեամբ պետութեան սահմանադրութիւնը գլորել:

Փ. Վ.

2) Վատերլօօն մի բէլգիական դիւղ է, որի մօտ Նապոլէօն I պարտուեցաւ անգլիական Վէլլինգթօն և պրուսական Բլիւքեր զօրավարներից 18 յունիսի 1815 ամի, և ապա Բէլլերօֆօն նաւով գերե տարուեցաւ ս. Լեղինէի կղզին, ուր և մեռաւ 1821 Թ.: Փ. Վ.

3) 2 դեկտ. 1851 Թ. Լուի Նապոլէօն, որ հասարակապետութեան նախագահ էր, մի պետական հարուածով ոչնչացրեց սահմանադրութիւնն և յաջորդ թուականին կայսր դարձաւ ընդ անուամբ Նապոլէօն III: Այդ հարուածի եզերերգական պատմութիւնը շատ կենդանի դոյնելով նկարագրած է Լիւդօն «L'histoire d'un Crime» գրքի մէջ:

Փ. Վ.

4) Բերլինադաք է Կիւսիսային Ֆրանսիայում, ուր 1 սեպտեմբ. 1870 Թ. Նապոլէօն III. գերմանացիներից յաղթուելով, նոցա ձեռքը պիտի ընկաւ:

Փ. Վ.

քանդել էր այդ խանութպանների բարեկեցութիւնը, ուրեմն նոքա կարող էին պարտքերը հատուցանելու անձեռնհաս (insoluble) հրատարակել իրանց և դարձեալ անբեմ մնալ այն տարօրինակ չարաբաստ հանգամանքների մէջ: Բայց նոքա վճարման յետաձգումը միայն պահանջեցին և պաշտօնաւորները լրանալուն պէս՝ բոլոր պարտատէրերին լիովին հատուցումն տուին: Այս արդարամտութիւնը ժողովրդի ամենաստորին դասերի մէջ անգամ չտարածուած է: Այն մի տեղ պարտք առնելն և ապառիկ տալն ահապէս հեշտ չէ, ինչպէս Փարիզում, և կարծում եմ, թէ ոչ մի տեղ էլ այնքան սակաւ չէ եղծվում հաւատարմութեան պարտքը, ինչքան Ֆրանսիայի մէջ:

Չընայելով իւր տաք արեան և դիւրարորոք բնաւորութեան, Փրանսիացին միշտ պահպանում է մի շատ պարզ և զործնական մտք. նորան ատելի է ամեն բան, ինչ որ մութ է, անօրոշ է, խրթին է: Դեռ Վոլտեր ասել էր, թէ «ինչ որ պարզ չէ, այն Փրանսիային չէ»: Ինչպէս որ պարզութիւնը Փրանսիական ոգու հական յատկանիշն է, այնպէս էլ զուարթութիւնը նորա բնաւորութեան հիմնական գիծն է: Փրանսիացին կայտառ մտքով է ըմբռնում կեանքը, ըմբռնում այն «esprit gauclois»-ով, որ իւր գալիական նախնիներից ընդունած ամենաթանգ ժառանգութիւնն է, և նա շատ առաւել հակամիտ է ծաղրել և ծիծաղել թշուառ մարդկութեան աղէտներն և ցաւերն վերայ, քան թէ լալ և կոծել: Նա չէ սիրում կոտորներ ¹⁾ կապել իւր ոտքին և առաւել հաւանում է փեշերն փոքր ինչ ամփոփած թալիսին ²⁾, քան թէ ոտքից մինչև գլուխ խիստ փաթաթուած Մելպոմէնային ³⁾: Փրանսիական ողբերգութիւնը, սակաւ բացառութեամբ, շինծու է, պայմանադրական է, սառն է և փքուած, մինչդեռ նոցա կատակերգական դրականութիւնը՝ դաւեշտից սկսած մինչև ամենակատարեալ կոմիքական լիքն է կենդանութեամբ և բնական ճշմարտութեամբ: Այս, նոր ժամանակին բոլոր աղբերից Փրանսիականն է այն միակ աղբը, որ ունի մի իսկապէս կոմիքական բեմ, որ և ճոխացնում է շարունակ նորանոր երկերով:

Փրանսիացին ամենածիր հասակում անգամ պահպանում է իւր կայտառ ոգին: Ինչքան էլ նորս գլուխը կնտացած լինի և ճակատը խորշոմած, նա չէ խոթոտում, չէ մըռմուռում զուարթ երիտասարդութեան վերայ, ընդհակառակն՝ նա մասնակցում է նոցա զբօսանքներին և դժկամակ է լինում, երբ տեսնում է սառնեղեն պատանիներ: Առ հասարակ նա ատելով ատում է մի «morgue»՝ թթուած, անժպտիկ, ամբարհաւաճ կերպարանք: Նորա կարծիքով՝ ով որ չէ ծիծաղում միւսների հետ, նա չէ կարեկցում միւսներին. ով որ չգիտէ զուարթանալ, նա անգութ է: Այն մի տեղ կարելի չէ դտնել այնպէս առոյգ, կենսասէր և խնդամիտ ծերունիներ, ինչպէս Փրանսիայում, և ոչ մի տեղ էլ մարդիկ այնքան ժրպտատակ չեն ծերութեան հասակում, ինչքան որ են Փրանսիայից: Ինչքան ⁴⁾ դեռ ութսուն տարեկան հա-

սակում անդուլ աշխատում էր. Օրենն ¹⁾ իննեքորդ տասնամեակում անգամ չէր հրաժարուել իւր մուսայից, անվթար պահպանելով իւր շնորհքը, որամտութիւնն և աշխոյժը. ութսունամեայ Գիլոյի ²⁾ բանուկ գրեջը միայն մահը կորզեց ձեռից. Թիէրն ³⁾, բոլոր Փրանսիացիներից ամենափրանսիացին, մինչև իւր մահը, որ վերայ հասաւ ութսուն տարեկան հասակում, հիացնում էր ամենքին իւր անխոնջ գործունէութեամբ և լեզուի թովչական զօրութեամբ. իսկ ութսուներեքամեայ Վիկտոր Հիւգոն, որ այս տարի վախճանեցաւ, իւր կեանքի վերջին օրերումն էլ այնպէս աշխատասէր էր, ինչպէս և երիտասարդութեան ժամանակ: Չեմ կարող ասել, թէ արդեօք մարդու պատանեկան աշխոյժն գործունէութեամբ է պահպանվում, թէ գործունէութիւնն է աշխոյժից յառաջ գալիս: Հաւանական է, որ երկուքն էլ փոխադարձաբար իրար վերայ ազդում են: Այսքանս միայն ստույգ է, որ եթէ Փրանսիացին մինչև իւր ուրիշակ ալիքն անգամ պահպանում է մի պատանեկան ժրպտակ և զուարթութիւն, նա պարտական է այդ մեծաւ մասամբ կանանց ջրմանին, որից նա չէ կարող հրաժարուիլ, ինչքան էլ ծերանար. որից դուրս ապրել անգամ չէ կարող: Ահա այս տեղ թող ներուի ինձ ջատագով կանգնել Փրանսուհիներին և մի նիզակ փշրել նոցա համար:

(Կը շարունակուի)

ՋԱՆԱՋԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մի «նիշտ» Գրանտ Երաւորի ծառն: Հանգուցեալ Գրանտ զօրավարը երաժշտութեան ոխերիմ թշնամի էր: Այս առթիւ Ամերիկայի լրագրիները մի բաւական զուարճալի անկկոտ են պատմում: Մոլի կերպով երգեցողութիւն սիրող մի օրիորդ, ծանօթանալով Գրանտի հետ երոպական հանքային ջրերից մէկի մէջ, ասում է նորան մի օր, «ես անպատճառ մի բան պիտի երգեմ ձեզ»։ «Դէ, և թէ անպատճառ ուղուծ էք, պարտական եմ լսել», պատասխանում է զօրավարը խոնարհաբար։ «Սակայն թիւ իմ ցանկալիք լսել», հարցնում նորից երգչուհին։ «Ինչ էլ լինի, միայն թէ կարճ բան», պատասխան է տալիս զօրավարն, արդէն փոքր ինձ կուպիտ ձևով:

¹⁾ Շատ անուանի երաժիշտ: † 1811.

Փ. Վ.

²⁾ Մեծանուն պոետիկոս, նախարար և պատմաբան: Սա էր, որ երկու եղբայր Թիէրնիներն հետ միասին առաջին անգամ հիմնադրեցին իրոյն կատարելութեան համար պատմական երկերով ցոյց տուաւ Փրանսիայի մէջ, թէ որ և է աղբի պատմութիւնը չէ թէ լսի թազաւորներն սոհմադրութեան և նոցա միւս պատերազմների նկարագրերը պիտի ներկայացնէ, հապա աղբի մոային և քաղաքական զարգացման պատկերն և այդ զարգացման օրէնքները: Գիլոյի բաղմաթիւ գրուածքներից նշանաւոր են մանաւանդ՝ «Histoire du gouvernement representatif», «Histoire general de la Civilisation en France», «Histoire de la revolution d'Angleterre», «Cours d'histoire moderne», «Washington», «Memoires», «Histoire de la France racontée à mes petits-enfants»:

Փ. Վ.

³⁾ † 1877.

¹⁾ Կոտուրնը մի տեսակ կոշիկ էր, բարձր ներբաններով, որ հագնում էին նախնի յունաց դերասանները բեմի վերայից բարձրահասակ երեւալու համար: Այդ սովորութիւնը առաջին անգամ մոցրեց Էսքելէս ողբերգակը (525—956 թ. առաջ):

Փ. Վ.

²⁾ Թալիան կատակերգութեան հովանաւոր մուսայն էր:

Փ. Վ.

³⁾ Մելպոմէնան ողբերգութեան մուսայն էր:

Փ. Վ.

⁴⁾ Երեւելի նկարիչ, որ գեղարուեստի իդէալական ուղղութեան պարագլուխն էր Փրանսիայում: † 1867:

Փ. Մ.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատրաստվում է տպագրութեան համար և առաջիկայ
1886-ին լոյս կը տեսնի

«ՆԱԻԱԿ»

Պատկերազարդ ծաղկաբաղ

Փոքր և մեծին հատակի ընթերցանութեան համար:

«Նաւակը» կազմած կը լինի երեք հատորից, իւրաքանչիւրում 200 մեծագիր երես. ուրեմն՝ «Նաւակը» կը ներկայացնի իրենից 600 մեծագր. երեսներէց կազմած մեծքեղ հրատարակութիւն:

«Նաւակը»-ի առաջին հատորը լոյս կը տեսնի տարուայ սկզբին, երկրորդը՝ մեջին և երրորդը՝ տարուայ վերջը:

Վաղորդ. օտարազրուողներէ համար ճանապարհածախով 3 ռ. է, իսկ հրատարակուելուց յետոյ կարժենայ 5 ռ.:

«Նաւակը»-ի իւրաքանչիւր հատորը բովանդակութեան հոգովն է, երեք մասի է բաժանուում.

1. Զանազան վէպիկներ, պատկերներ, ճանապարհորդութիւններ, մեծ մարդկանց կենսագրութիւններ, ժողովրդական աւանդութիւններ, բանաստեղծութիւններ և այլն:

2. Գիտութեան վերաբերեալ յօդուածներ—գլխաւորապէս բնագիտական:

3. Զուարճալիք-անեկդոտներ, մանկական խաղեր ևն:

Դիմել կարելի է հետեւեալ հասցեով՝ Тифлисъ, Садовая ул., д. Парумбегова, Габріэлю Зурабовичу Мирзоеву.

Նոյն իսկ հասցեով կարելի է ուղղել և նիւթերը տըպագրութեան համար: Անձամբ կարելի է տեսնուել ամեն նախ օր ժամը 5-ից մինչև 6-ը ճաշից յետ:

Ներսիսեան Հայոց Ազգային Հոգևոր Դպրանոցի հոգաբարձական խորհրդարանում հոկտեմբեր ամսի 2-ին երեկոյան 8 ժամին լինելու է աճուրդ (առանց կրկնաճրդի) կապալով տալու հին Դպրանոցի վերնաշարի և ներքնաշարի 6 կրպակները, ևս և այժմեան Դպրանոցի ներքնաշարի երեք կրպակները: Պայմանաթուղթը կարելի է կարդալ Հոգաբարձութեան գիւղանտան մէջ ամեն օր բացի կիրակիցից և տօներէց, առաւօտեան 10 ց12 ժամն:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

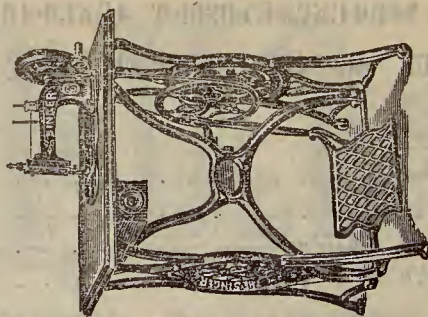
ԱԿՏԻԱ

պատմական վէպ

ԹԱՐԳ. ԳԻՒՑ ԲԱՆ. ԵՂՆԵՆԵՐՑ.

Վաճառվում է կենդրոնական գրավաճառանոցում և թարգմանողի մօտ Ներսիսեան դպրոցում:

Գինն է 50 կոպ.

8-24

ՄԱՆՈՒՔԱԿՏՈՒՐԱՅԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԶԻՆԳԵՐԻ ՆԻԻԵՐՈՒԿՈՒՄ

ԿԱՐԵՍԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ԱՄԵՆԱՆԵՐԻ ԱՄԵՆԱՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒ ՎԵՐԱՅ

Մատակարարում է ամենազարգացած ճանաչուած նոր կարեմեքենաներ օգնական նոր գործիքներով: Այս

մեքենաներից ամենաշատը օգտագործւում է հոգ 7,000,000 հոգ:

Սա արդէն ամենալաւ ապացոյց է թէ ինչ լաւ լատկութիւն ունեն Զինգերի խիստկան մեքենաները: Նախագիշտութեամբ: Զինգերի խիստկան մեքենաները համալրարկային համարաւ տան, նոքա գործողանցումն իրանց կաղնութեամբ, ամբողջութեամբ, ուր պատճառով ուղիւ գործարանատեղիէր կեղծումն և լաւաւ առաջադրում ապագայից: Զինգերի խիստկան մեքենաները տեղ: Այդ պատճառով գործնում են ձեր ուղարկութիւնը նորա վերայ, որ Զինգերի խիստկան կարեմեքենաներից ամեն մէկը իր թիւ վերայ և մանուկ վերայ գործում են գործարանի մարկաներ և կրում է սկզբած տառերով «The Singer Manufacturing & Co.»

Գ. ՆԵՅԳԼԻՆԳԵՐ

Որպէս զի ամեն մարդ կարողանայ խիստկան Զինգերի կարեմեքենաները հիշատակեալ ձեռք բերել և առնել գրամը հետզհետէ փոքր առ փոքր վճարելու պայմանով, շաբաթական 1 ռ. 50 կ. առանց աւելի գին տալու:

Թեւ մեծաքանակ և տեղ մեքենայի համար չափաւոր գնով:

Յ. Գ. ստացուեցաւ մեծ քանակութիւն նոր կարեմեքենաների:

Բաժա. Մեքենայի փողոց. տուն Մեքենա Աւագով:

Բաժա. Բուլվարի Հանդէպտուն Զեքեզով:

Բաժա. Պոլսեցեական փողոց, տուն Թէրզի Օղլի:

